VILNIAUS PEDAGOGINIS UNIVERSITETAS
LITUANISTIKOS FAKULTETAS

Aušra Jurgutienė

DE KON STRUK CIJA

MOKYMO PRIEMONĖ LITERATŪROS TEORIJŲ KURSUI

Vilnius, 2003

Aprobavo VPU Lituanistikos fakulteto Visuotinės literatūros katedra 2002.04.16

Recenzavo prof. habil. dr.Kęstutis Nastopka ir doc. dr. Reda Pabarčienė

© Vilniaus pedagoginis universitetas, 2003

Turinys

Įžangos žodis **5**

DEKONSTRUKTYVIZMAS KAIP ISTORINIS ĮVYKIS **7**
Pantekstualizmas **7**
Lingvistinis skepticizmas **8**

DEKONSTRUKCIJA KAIP TEKSTO INTERPRETAVIMO TEORIJA .. **10**
Jacques Lacan: iš struktūralizmo į postruktūralizmą **10**
Iracionalizmas: pasąmonės ir kalbos struktūrų tapatybės įtvirtinimas ... *10*
Asmenybės krizės teorija *12*
Teksto struktūros išstruktūrinimas *15*
Jacques Derrida: iššūkiai metafiziniam mąstymui **17**
Gramatologija prieš struktūralizmą *19*
Dekonstrukcija – veiksmo terminas *22*
Ženklas ar neįskaitomas pėdsakas? *25*
„Différance“ kaip reliatyvaus mąstymo faktas *28*
Tekstą dekonstruojanti interpretacija **31**
Dekonstrukcijos kritika **37**
Dekonstrukcijos problemos **37**

WILLIAMO SHAKESPEARE'O TRAGEDIJOS *KARALIUS LYRAS*
DEKONSTRUKCINĖ INTERPRETACIJA **39**
Privilegijuotų prasmių rekonstrukcija *39*
Lyras – Kitas Lyras? *43*
Personažų opozicijos dekonstrukcija *48*
Kalba – melo ir tiesos dviprasmybių žaismas *54*
Dramos semantinio centro išcentrinimas: pasaulis – kvailių teatras? humanizmas – antihumanizmas? *57*
Rekomenduojamos literatūros sąrašas **63**

Įžangos žodis

Žodynai ir kritikos teorija fiksuoja sąvokos „dekonstrukcija“ daugiareikšmiškumą. Dekonstrukciją reikėtų suprasti ir kaip tam tikrą *filosofavimą ar teoriją,* pagrįstą interdisciplininėmis ir intertekstinėmis nuostatomis, ir kaip tam tikrą *istorinį judėjimą* (Derrida čia siūlo *istorinio precedento* sąvoką), turintį pradžią ir pabaigą, kuriam būdinga filosofavimų eklektika, įvairių originalesnių teoretikų polemika, interpretacinių praktikų įvairovė. Dekonstrukcijai kaip istoriniam reiškiniui nusakyti mes įsivesime dekonstruktyvizmo terminą. O dėl dekonstrukcijos maišto prieš metafizinę logiką ji dar vadinama *performansu* (20, 4). Tai „privilegijuotų idėjų“ demistifikavimo veiksmas ir kriticizmo raiškos spektaklis. Šia prasme dekonstrukcija suvokiama kaip *antiteorija*, kaip ankstesnių teorijų ardymo veiksmas. Ji nedisponuoja teorijai būdingomis aiškiomis nuostatomis ir terminais, o yra kuriama kaip metafizinio mąstymo dekonstravimo programiniai pasiūlymai.

Dekonstrukcija, kaip ir visos kitos kritikos teorijos, į lietuvių literatūrologiją ateina kaip Vakarų kultūros skolinys ir vertinys. Tai apsunkina šios kritikos teorijos supratimą. Nepakankamai tiksliai ir gerai išversti dekonstrukciniai tekstai lemia kartais net dar sunkiau suprantamus jų lietuviškus komentarus (10). Dekonstrukcijos atveju supratimo problema yra dar sudėtingesnė, nes turime labai mažai programinių ir reikšmingiausių dekonstruktyvizmo šalininkų vertimų. Išverstame Terry Eagletono *Įvade į literatūros teorijas* studentas ras skyrelį, skirtą postruktūralizmui, kur šalia feminizmo ir intertekstualumo teorijų, dekonstrukcija vertinama kaip svarbiausia jo raiškos forma ir kryptis . Bet jis, kaip ir visa kita šioje knygoje, skirtas savai, britiškai, skaitytojų auditorijai, kuriai postruktūralistiniai reiškiniai daug suprantamesni, leidžiantys juos laisviau ir šmaikščiau interpretuoti. Lietuviškos dekonstruktyvizmo studijos reikalauja jo dėstymo abėcėlinės metodologijos. Tokios buvo kuklios šios knygelės pretenzijos. Kaip jos pavyko, spręs studijuojantysis.

Rašant darbą buvo naudotasi 2000 metais stažuotėje Christ Church College Oksforde surinkta teorijos dėstymo literatūra bei

studentams skirtomis teorijos antologijomis. Britiška teorijų dėstymo metodika, patraukusi minties dėstymo konkretumu ir aiškumu, buvo sektinas šio darbo pavyzdys. Už išsakytas pastabas nuoširdžiai dėkoju šį darbą Visuotinės literatūros katedroje svarsčiusiems Kęstučiui Nastopkai, Redai Pabarčienei, Vytautui Martinkui ir kitiems kolegoms. Dėkinga esu pastarųjų trejų metų lituanistikos magistrantams, su kuriais per seminarus ganėtinai karštai teko svarstyti ir aiškintis teksto dekonstravimo mechanizmą. Atskiros padėkos nusipelno šio teksto kalbą atidžiai peržiūrėjusios Meilė Junevičienė ir Regina Rinkauskienė.

DEKONSTRUKTYVIZMAS KAIP ISTORINIS ĮVYKIS

Dekonstruktyvizmo atsiradimas sietinas su prancūzų postruktūralizmu, susiformavusiu 1968–1972 metais. Jo didžiausiais teoretikais tapo savo kūrybos pradžioje buvę struktūralistai J. Lacanas, R. Barthes, M. Foucault, taip pat J. Kristeva ir J. Derrida. Septintojo dešimtmečio pabaigoje (po 1968 m. studentų streikų Paryžiuje) pasirodė jų knygos, liudijančios naują postruktūralistinę mąstyseną, kurios savitumas – pantekstualizmas ir lingvistinis nihilizmas. Po dešimtmečio, ypač Derrida pradėjus dėstyti JAV universitetuose (Johns Hopkins ir Yale'io), prancūzų postruktūralizmas pavirto amerikietišku dekonstruktyvizmu ir paplito po daugelį aukštųjų mokyklų. Derrida filosofija turėjo nemažai įtakos žymiausių JAV dekonstruktyvizmo teoretikų darbams: Paul de Mano *Blind and insignht: Essays in Rhetorical of Contemporary Criticism,* (1971); J. Cullerio *Structuralist Poetics: Structuralism, Lingvistics and the Study of Literature,* (1975) ir *On Deconstruction* (1983), H. Bloomo *Agon: Towards A Theory of Revisionism,* (1982); G. Hartmano (sudarytojas) *Criticism in the Wilderness,* (1980) ir daugeliui kitų. Taigi iš esmės postruktūralizmas ir dekonstruktyvizmas yra tos pačios teorijos ir tos pačios mąstymo krypties sinoniminiai variantai, pagrindę ir formavę visą 20 amžiaus pabaigos postmodernistinę kultūrą.

Pantekstualizmas

Ne veltui pirmieji postruktūralistai dar buvo vadinami ir vėlyvaisiais struktūralistais. Jie užsibrėžė tęsti ir dar labiau aktualizuoti iš struktūralizmo perimtą kalbinio arba tekstinio pasaulio sampratą, nes *nėra nieko, kas neegzistuotų kaip tekstas* (16, 158). Tekstu pavadinami ne tik žodiniai pranešimai, bet ir bet kokie kultūros reiškiniai, neatsiejami nuo jų interpretacinių tekstų. Visa tikrovė tėra kalbinė, vadinasi, tekstuali, o jos supratimas komplikuotas ir neaiškus. „Kultūros tekstai"– kaip tikresnė tikrovė – pakeičia atitinkamus kultūros reiškinius, todėl interpretacijoje lieka kaip labai svarbus kalbos analizės aspektas. Remiantis Derrida samprata, kad

visas pasaulis turėtų būti suvokiamas kaip begalinis ir beribis tekstas, kalbama apie postruktūralistų *pantekstualizmą,* kuris redukuoja žmogaus pažinimą iki užrašyto teksto lygmens (tikrovės objektai imami į skliaustus).

Jau Rolando Barthes'o esė *Autoriaus mirtis* (1968) skelbė, kad „mirus autoriui" ir su juo pradingus kūrinį centralizavusiai autorinei prasmei, daug didesnę laisvę ir teisę įgyja teksto prasmės receptyvumas. Paskelbus „autoriaus mirties" idėją, teksto prasmės centras prarado fiksuotą prasmę, jis tapo paslankus ir kintantis su kiekvienu skaitytoju ar skaitymo strategija (kodu). Taip atsivėrė postruktūralistinė teksto interpretavimo žaismės perspektyva. Šiame kontekste ypač svarbus vėlesnis Barthes'o darbas *Le Plaisir du texte (Teksto malonumas,* 1973). Anot Eagletono, jame skaitymas jau nelaikomas pažinimu, o erotiniu žaidimu su ironiškomis aliuzijomis. Skaitymas, kaip ir rašymas, imami suvokti kaip pati tikriausia žmogaus laisvė ir todėl pats tikriausias malonumas.

Lingvistinis skepticizmas

Tačiau postruktūralistas susiginčija su struktūralistu (arba su savimi kaip su Kitu) dėl tekstų interpretavimo būdo, išdėstydamas visai kitą požiūrį. Viena, teksto prasmės aiškinimas privalo būti intertekstualus, negali būti apribotas vien tik jo kalbos analize ir, antra, teksto aiškinimas negali būti moksliškas, pagrįstas griežtu ir preciziniu jo žodinių/loginių struktūrų modeliavimu.

Prisiminkime, kad struktūralizmas atsirado iš kalbotyros, pretenduodamas tapti mokslu ir įtvirtinti pažinimo objektyvumą. Tikėtasi, kad, teksto analizėse laikantis faktų sistemiškumo ir loginės indukcijos procedūrų, bus galima pasiūlyti patikimų išvadų apie kalbą ir pasaulį.

Postruktūralizmas kalbotyrą su jos analitinėmis technologijomis jau sieja su nihilistine filosofija, kurią geriausiai nusako Nietzsches frazė, jog nėra jokių faktų, tiktai tų faktų interpretacijos. Postruktūralistai dažnai yra linkę hiperbolizuoti lingvistinį skepticizmą, kiekvieną bandymą tirti tekstą moksliniu pagrindu jie vertina kaip naivų ir iliuzinį. Jiems tiesiog mazochistinį džiaugsmą

suteikia intelekto intelektualinis paneigimas, žadinantis jų didelį potraukį ironijai ir paradoksams. Pagal postruktūralistus, teksto kalbos prasmė – beribė ir logiškai nepaaiškinama. Jie čia pirmiausia pasitelkia psichoanalizės nuostatą apie pasąmoninių reikšmių tekste sluoksnį, fenomenologijos teiginį, kad bet koks tekstas egzistuoja tik interpretatoriaus sąmonės nušviestas, t.y. receptyvioje erdvėje, ir sociologinę perspektyvą, kad teksto prasmėse yra nesąmoningai sugertos ideologinės valdžios tekstų (diskursų) prasmės. Teksto analizė tokiu atveju aprėpia „dvigubą komentarą", ne tik t*ekstines*, bet ir *intertekstines* prasmes. Interpretatorius turi susidomėti, kaip teksto prasmės priklauso ir yra veikiamos nuolat kintančio ir beribio jų intertekstualumo (nežymios autorinės nuorodos, komentatoriaus ideologinės ar seksualinės orientacijos, istorinio ir kultūrinio skaitymo konteksto ir pan.). Teksto ir tekstinės analizės sąvokos buvo aktualizuotos tose teorijose ir kritikoje, kurios tikėjo, kad kūrinio reikšmė atsiranda iš paties teksto. Postruktūralistams, viską įvardijusiems teksto vardu, įdomiausia tapo tekstų sąveikos, arba intertekstualumo, problema. Postruktūralistinis mąstymas – tai paradoksalus mąstymas. Jam nerūpi įprasta gyvenimo tikrovė, nes be kalbos modelio ji nepasiekiama, nesuprantama, todėl ir neegzistuojanti (epistemologiškai suskliaudžiama). Anot Lacano*, kalbos ženklas yra daikto nužudymas, objekto stoka, nebuvimas*. Remdamasis psichoanalize, jis įrodinėjo, kad vaikui būtinybę kalbėti sukelia reikiamo daikto nebuvimas. Daikto trūkumas pagimdo jo vardą. Iš Lacano į bendrą postruktūralizmo teoriją įėjo paradoksalus teiginys, jog *daiktų pasaulis yra sukuriamas žodžių pasaulio* (23, 33). Tikroviškiausios tėra tik kalbos apie tikrovę, užrašyti tekstai, bet jų pažinimas vėlgi esąs reliatyvus, prieštaringas, begalinis. Tokiu atveju realybės sąvoka kaip niekada anksčiau tapo problemiška ir sunkiai suprantama. Struktūralistų, įtikėjusių mokslinio interpretavimo sėkme, džiaugsmui priešpriešintas kitoks džiaugsmas – pirmojo paneigimas ir kritika. Postruktūralizmas – *pažinimo nihilizmo apologetika ir lingvistinio skepticizmo teorija.*

DEKONSTRUKCIJA KAIP TEKSTO INTERPRETAVIMO TEORIJA

Jacques Lacan: iš struktūralizmo į postruktūralizmą

Postruktūralizmui ir dekonstrukcijai didelę įtaką turėjo profesionalaus froidisto prancūzo Lacano darbai *Écrits* (*Raštai,* 1966), ir *Le seminaire* (*Seminarų* 26-ios knygos, išleistos 1953–1979 metais) ir kt. Seminarus kurdamas kaip išsamų Freudo darbams komentarą, kad būtų išaiškinta „tiesa apie Freudą“, jis nejučiom perėjo prie bendresnio „tiesos apie save“ aiškinimo, sukurdamas savą neofroidistinę teoriją. Lacanas struktūralistines nuostatas susiejo su Freudo psichoanalize, o pastarąją perkūrė remdamasis Saussure'o struktūralizmu. Lacano teorija, paremta psichoanalizės ir struktūralistinės lingvistikos sąsaja, komplikavo kalbos ženklo struktūriškumą ir davė teorinę kryptį prancūzų struktūralizmui pereiti į postruktūralizmą. Lacanas daugelio teoretikų buvo įvertintas kaip dekonstrukcinių interpretacijų pradininkas, be kurio idėjų neįsivaizduojama postmodernistinė kultūra.

Iracionalizmas: pasąmonės ir kalbos struktūrų tapatybės įtvirtinimas

Lacanas įtvirtino iracionalios mąstysenos statusą, performuluodamas visiems žinomą racionalistinį Descarte'o teiginį *mąstau, vadinasi, esu (cogito ergo sum)* į priešingą: *nesu ten, kur mąstau, ir mąstau ne ten, kur esu* (15, kn. 2, 12–15). Tęsdamas struktūralistų pradėtą sąmonės tekstualizavimo procesą, jis pabrėžė *tekstualizacijos nesąmoningumo* aspektą: jei Freudas sapnų prasmes analitiškai šifravo kaip tekstus, tai tekstus turėtume suprasti kaip sapnus, taip pat turinčius sunkiai iššifruojamus nesąmoningų reikšmių klodus. Prasmė tekste visada randasi nesąmoningai, tačiau jos suvokimas reikalauja kruopštaus analitinio darbo. Lacanas prisipažino, kad savo darbuose norėtų sujungti poeziją su matematika ir kalbos nesąmoningumo koncepciją išreikšti matematinio tikslumo terminais, taip duodamas bendrą toną visoms postruktūralistinėms interpretacijoms. Postruktūralizmas, nors eksponuoja iracionalią pa-

saulėjautą, jai išreikšti vartoja racionalią argumentaciją ir retoriką. Interpretatoriui svarbu tekste pastebėti įvairių elementų funkcionavimo dėsningumus, kuriuos būtų įmanoma logiškai artikuliuoti. Kelias, vedantis prie teksto reikšmių, aprėpiančių ir nesąmoningą jų lygmenį, yra *transformacija,* persikėlimas į Kitą. Tai įvyksta psichoanalizės atvejais, kai gydytojas pokalbio metu siekia persikelti į paciento sąmonę, pastebėdamas jo dažniausiai kartojamus ženklus, leidžiančius sukurti neįsisąmonintą prasmių struktūrą. Lacanas tokį ligonio pasakojimo psichoanalitinį iššifravimą palygino su bet kokio teksto prasmės interpretavimu. Prasmės ieškojimo mechanizmas toks pats: teksto skaitymas tampa *pakartojimų struktūros atkūrimu persikeliant į Kitą.* Klasikiniu tokio skaitymo pavyzdžiu gali būti Lacano pateikta E. Po *Pavogto laiško* interpretacija (15, kn. 2, 272–292). Plačiau ji aprašyta Marcelle Marini straipsnyje „Psichoanalitinė kritika“ (7, 51–95). Čia pasitenkinsime tik šia nuoroda, nekartodami interpretacijos išvadų ir palikdami tai atlikti seminariniam darbui.

Lacanas iškėlė idėją, kad pasąmonė negali egzistuoti ir būti apmąstyta be kalbos, o ši negali būti suprasta be pasąmonės egzistavimo fakto. Todėl kiekvieno teksto kalba atlieka dvi funkcijas, informacinės kalbos (*language*) ir pasąmoninės kalbos (*parole*). Tai jau iš esmės koreguoja struktūralistinį ir racionalistinį teksto kalbos aiškinimą.

Lacanas, perimdamas iš Saussure'o struktūrinio ženklo sandarą, iš naujo akcentavo, kad tarp signifikato ir signifikanto visada egzistuoja *reikšmės praraja* kaip tarp sąmonės ir pasąmonės. Ji atsiranda todėl, kad signifikatas tuo pačiu metu priklauso dviem skirtingoms sistemoms – kalbos (žodžio sąvoka steigiasi kaip signifikantinių santykių rezultatas) ir „užkalbinei“ (kur sąvoka steigiasi kaip santykio su pasąmoniniais impulsais ir tikrovės objektais rezultatas). „Sukalbinta“ tikrovė jau negali būti traktuojama tik kaip tikrovės išraiška, nes ji sykiu yra ir jos *atmetimas, praradimas, stoka*.Vadinasi, kalba išsakydama vienas reikšmes (standartines ir represines), neišvengiamai praranda kitas. Šių prasmių stoka yra svarbi kalbos sruktūros dalis. Kalbos struktūra, vienas prasmes išsakydama, kitas represuodama ir niekada iki tikrovės tiesos nepri-

artėdama, panaši į pasąmonės struktūrą, kur *id* yra nuolatos cenzūruojamas *superego*. Neracionalių prasmių galimybė didžiausia sapnų ir kūrybiniuose tekstuose (pvz.: „arklys“ čia gali turėti daug platesnį asociatyvių prasmių lauką, nei jį konstatuotų kalbos ženklų struktūra ar žodynai). Taip Lacano psichostruktūrinė teorija suaktyvino iracionalių prasmių kalbos ženkle ir tekste paieškas.

Lacanas, iš lingvistinės pozicijos permąstęs Freudo psichoanalizę, pagrįstą panseksualizmu, aktualizavo *kultūros teksto* terminą. Jis reiškia, kad žmogaus pažinimas negali būti kitoks kaip kalbos pažinimas, bet pačioje kalboje būtina pripažinti esantį žmogaus pasąmoninės veiklos ir viso kultūros paveldo prasmių funkcionavimą. Iš čia ir jo žymus teiginys, kad *pasąmonės struktūra yra tapati kalbos struktūrai* (5, 84). Vadinasi, abi struktūros sudarytos iš signifikantų, neturinčių tiesioginio loginio ryšio su sąvokomis, ir abiejose veikia tie patys prasmių koncentravimo (metaforos) ir prasmių perkėlimo (metonimijos) principai. Lacanas, iškėlęs seksualumo ir tekstualumo jungties problemą, davė stiprų impulsą Freudo pradėtai „įtarumo kritikai“, kuri nepasitikėdama teksto tiesioginėmis prasmėmis, ieško jame nutylėtų ir priešingų, susijusių su pasąmoniniais troškimais, reikšmių. Dekonstrukciniai skaitymai suabsoliutina „įtarimo kritiką“, siekdami prasiskverbti į pasąmoninio Troškimo artikuliacijas ir transformuoti hermeneutiškai sukurtą teksto prasmės esatį.

Asmenybės krizės teorija

Lacanas pareiškė griežtą kritiką 18–19 amžiuose išplėtotai kultūros antropologiškumo sampratai, paremtai subjektyvios sąmonės ir vakarietiško individualizmo suabsoliutinimu. Jis teigė, kad žmogaus asmenybė neturi vientiso pagrindo, yra praradusi tapatumo jausmą ir suskilusi į daugybę jo reprezentuojamų paveikslų ir vaidmenų. Savęs neapčiuopiantis žmogus yra nuolatinėje saviieškos būsenoje, kuri vyksta tik santykių su Kitais pagrindu. „Aš“ kuriamas iš to, kaip jo reprezentacijas vertina ir aiškina Kiti. O tai, kaip visi gerai žinome, labai kintančios ir prieštaringos nuomonės. Taip radosi populiari Lacano atnaujinta poeto A. Rimband frazė *aš – tai Kitas* (15, kn. 2, 13). Čia žodis Kitas yra daugiareikšmė

sąvoka, nusakanti ir pačiam subjektui nepažinią pasąmoninę pusę ir labai sunkiai kontroliuojamų kalbos bei visuomenės struktūrų poveikį jo sąmonei, ir konkretų jį vertinantį asmenį. Pagal Lacano modelį, „aš“ tėra įvairių diskursų susitikimo vieta bei padarinys, jo paties galia stipriai sumenkusi, sutramdyta neįsisąmoninto pasąmoninio, kalbinio ar ideologinio paveldo, suskilusi ir negrįžtamai suaižėjusi. Subjektas determinuotas dvigubai: iš vienos pusės savo biopsichologinių pasąmoninių impulsų, iš kitos pusės – socialinio ir kalbinio nesąmoningumo. Toks mąstymas dar labiau inspiravo postmodernistinę asmenybės krizės problemą. Nors nėra galimybių geriau savęs pažinti, vis dėlto kalba palieka žmogui vienintele ir svarbiausia jo pažinimo priemone: kalbu, nes esu, o esu tik kalbėdamas ir tik kalboje.

Žmogaus psichiką, anot Lacano, sudaro trys tarpusavyje susijusios struktūrinės dalys ir jas atitinkančios trys supratimo perspektyvos: *įsivaizdavimo (veidrodinė), simbolinimo (kultūrinė), realybės (troškimo)* (15, kn. 1, 99–121). „Vaizduotės sąmonė“ – tai individo ikiedipinės ir ikikalbinės psichikos raiška, kai jaučiamas pasaulio pilnis, subjekto visiškas tapatumas su jį supančiais objektais (kaip kūdikio su motinos kūnu). Tai veidrodinė stadija, kada „aš“ atrandamas kaip Kito vaizdinys veidrodyje, o narcizinė sąmonė kuria vaizdinių pasaulį, neturintį ribos tarp „aš“ ir Kitas. Ji Lacano buvo palyginta su struktūralistine kalbos ženklo interpretavimo stadija. Pirmoji stadija baigiasi, kai į ją įžengia Tėvas, tapatinamas su Įstatymu, incesto tabu, pasąmoninių geismų draudimu. Vaikas įžengia į kultūros pasaulį, kurio ženklai – lyčių skirtumo pripažinimas ir kalba. „Simbolinė sąmonė“ – tai kultūroje ir kalboje funkcionuojanti sąmonė, savo narcizinį būvį keičianti į socialinį, išgyvenanti „aš“ ir Kito atskirybę. Išmokęs kalbos ir įžengęs į socialinį ir kultūrinį gyvenimą, vaikas turi susitaikyti, kad jau niekada neturės anksčiau patirto tiesioginio ryšio su tikrove (kaip su jam uždraustu motinos kūnu). Lieka tik amžinas susiliejimo su Kitu Troškimas, kylantis iš visumos prarasties lyg išstumtas pasąmoninis troškimas, kuris dabar realizuojamas kaip nepabaigiamas pasaulio įžodinimo veiksmas. Vaizduotėje nėra pasąmonės, nes nėra nei trūkumo, nei draudimo. Pasąmonė randasi tik vaiko raidos simboliniame kultū-

ros etape drauge su išmokta kalba ir joje esančiu nuslėptųjų reikšmių sluoksniu. Ankstesnio vaiko vienio su pasauliu pajautimo etapą Lacanas dar pavadino *Phallus, kaip transcendentalaus signifikato,* etapu. Simboliniame, arba kultūros, etape falas tapo patriarchalinės visuomenės valdžios ženklu: vyrui buvo suteiktos visos galimos privilegijos, o moteris šia prasme buvo apiplėšta ir atstumta. Tokius Lacano įrodinėjimus Derrida netruko pavadinti falologocentristiniais, o falas, kaip patriarchalinės visuomenės vertybių simbolis, imtas vartoti feminisčių darbuose.

Lacanas debiologizavo Freudo mokslą, susiedamas jį su lingvistika: žmogaus esmė išreiškiama simboline/kultūrine sąmonės stadija. Žmogus tampa žmogumi, kai ima kalbėti, sociologizuojasi ir perima kultūrinį paveldą. Kalba ne tik suteikia žmogaus mąstymui visuotinumo, bet ir padeda šiek tiek nuspėti savo paties subjektyvumą, sublimuoti Troškimą susilieti su visuma.

„Realybės sąmonė“ pati problemiškiausia, nes ji yra už kalbos ribų, todėl žmogus, kaip kalbinė būtybė, jos negali pažinti. Galima tik nuspėti, kad Realybė yra tai, kas priešinasi kalbinei simbolizacijai, kas išlieka pasąmonėje kaip pirmapradės vienybės su motina ir visu pasauliu prisiminimas. Realybės troškimas tampa amžinas ir niekada nepasiekiamas. Tai pats migločiausias ne tik Lacano, bet ir visų postruktūralistų darbų terminas.

Iš naujo permąstęs Freudo realybės (*superego*) ir malonumo (*id*) dėsnių psichinį konfliktą, Lacanas jį savaip dekonstravo, teigdamas, kad malonumo (racionaliai neapibrėžto geismo susilieti su visuma) patyrime esama ir noro atsiriboti nuo savęs, vengti klaidų, jas atidėti. Jei yra malonus ir „atidėtas malonumas“, vadinasi jame neišvengiamai dalyvauja realybės patirtis, o realybės dėsnyje, be subjekto atžvilgiu išorinių draudimų, esama ir malonumo troškimo fakto. Lacanas, malonumo ir realybės dėsnių konfliktą komplikuodamas, įtvirtino idėją, kad kalboje nuolat egzistuoja neišsakytas reikšmės „perteklius“. Vadinasi*, teksto supratimas egzistuoja nuolatinėje kalbinių reprezentacijų ir to, kas nepasiduoda tai reprezentacijai, įtampoje*.

Radikaliai šios idėjos kiek vėliau buvo išplėtotos garsaus postmodernizmo teoretiko Jeano Baudrillardo knygoje *Simuliakrai ir*

simuliacijos (1981, lietuviškai 2002), kurioje pateikta nauja s*imuliakro* sąvoka. Tai postmoderni ir nihilistinė samprata, reiškianti, kad šiuolaikinį žmogaus prasmių akiratį užpildė hipertikroviški moksliniai ir informaciniai modeliai, liudijantys tik tikrovės nesatį ir jos simuliaciją.

Šios teorijos turėjo neabejotinų sąsajų su literatūrine kūryba. Postmodernios literatūros tekstas žaidžia tiesos ir tikrovės ieškojimo žaidimą, parodydamas, kad tai jam nepasiekiama. Teksto reikšmė ne išsakoma, o su ja žaidžiama. Tekste fiksuotas fragmentiškas, neturintis pabaigos ir struktūrinio centro sąmonės srautas ištrina ribą tarp tikra ir netikra ir leidžia sukurti begalybę jo interpretavimo variantų (prisimintini J.Joyce'o *Ulysses,* prancūzų Robbe-Grillet, N. Sarraute, M. Duras antiromanai, U. Eco, J. Bartho, Peterio Handke'ės, T, Pynchono ir kt. knygos).

Teksto struktūros išstruktūrinimas

Svarbus Lacano darbų novatoriškumas – ne tik Saussure'o kalbos ženklo, bet ir apskritai struktūrinės interpretacijos kritika. Kai tik subjektas nustojamas suprasti transcendentaliai kaip vientisa individualybė, jo kalba praranda savo struktūriškumą. Lacanui patiko Saussure'o nuostata, kad kalba – ne komunikavimo priemonė, bet neatsiejama komunikacinės reikšmės dalyvė ir formuotoja, kad ji ne atspindi, bet modeliuoja pasaulį, ir kad teksto signifikatai jau nėra tapatūs tikrovės daiktams. Bet to jam buvo per maža. Jis, kaip minėta, dar labiau radikalizavo struktūralizmo atskirtą ženklą nuo referento, iškeldamas mintį, kad nėra ir negali būti jokio tvirtesnio ryšio tarp signifikanto ir signifikato. Saussure'o ženklas buvo aiškinamas kaip uždara dvinarė struktūra, kur signifikatas reiškiasi per signifikantą, kur žodžio prasmė nėra substanciali, bet atsirandanti iš signifikantų opozicinių santykių. Kalbinis ženklas susieja ne daiktą ir jo pavadinimą, o sąvoką ir jos akustinį vaizdinį. Anot Saussure'o, ženklo vidinis santykis atsitiktinis, bet su kitais ženklais struktūrinis ir logiškai motyvuotas. Lacanas, pabrėždamas kalbos ženklo ir teksto struktūrose esantį nesąmoningų troškimų momentą, nurodė, kad kalbinio ženklo reikšmė jau negali būti fiksuota jokios loginės struktūros. Jis pastebėjo, jog teksto reikšmė, kaip ir Troški-

mas, cenzūruojasi ir nurodo tai, kas jis nėra. Taip ženklas imamas suvokti kaip *esančio* elemento (signifikanto) santykis su *nesančiu* (signifikatu). „Saussure'o kalbos ženklo samprata Lacano psichoanalizėje yra radikaliai pakeičiama: struktūrinė pirmenybė suteikiama ne signifikatui, bet signifikantui" (5, 84). Lacanas išreiškė abejonę dėl struktūralistų racionalistinės kalbos dvinario ženklo koncepcijos, pabrėždamas tarp reikšmės ir išraiškos esančią *neperžengiamą* prarają. Jis įtvirtino *slystančios ir mirguliuojančios* prasmės ženklo sąvoką. Ji reiškia, kad bet kokia tekstinė išraiška nėra tiksli, jo reikšmės neįmanoma sugauti. *Signifikatas prapuola*. Imama kalbėti apie jo *nesatį, pėdsaką, mirguliavimą.* Signifikatas (sąvoka) tampa plačiu ir beribiu signifikantų žaismo lauku arba nesibaigiančia signifikantų kaitos grandine (kai žodyne ieškomo žodžio reikšmė pateikiama kitų aiškinamųjų žodžių pluoštu, kuris turi tolesnes nuorodas į dar kitus aiškinamuosius žodžius, o šie – į dar kitus, ir taip be galo). Sugriuvus kalbos ženklo struktūriškumui, griūva ir paties teksto struktūriškumas. Kalba jau nėra, kaip manė struktūralistai, tvari struktūra, ji labiau panaši į raizgų ženklų tinklą arba voratinklį, kuriame vyksta nesibaigiantis „signifikantų žaismas". Atskirų žodžių reikšmės atsispindi gretimuose žodžiuose, pastarieji – dar kituose, todėl dingsta jų fiksuotos prasmės, o sykiu su jomis jų struktūriniai opoziciniai ir paraleliniai santykiai.

Toliau šia kryptimi mąstė Lacano seminarų lankytoja ir feminisčių ideologė Julia Kristeva ir didžiausias postruktūralizmo autoritetas J. Derrida. Po Lacano labai aiškiai prasidėjo nauja kūrybos interpretavimo teorija ir praktika, siekianti išlaisvinti jas iš „ledinių kalbos struktūrų", suteikianti daugiau psichoanalizės ir socialumo aspektų. Reikėtų bent paminėti reikšmingiausius Lacano seminarų lankytojos Julios Kristevos darbus: *La Revolution du language poetique (Poetinės kalbos revoliucija* (1974) ir *Polylogne* (1977). Daugelį kritikų sudomino „nesąmoningos reikšmės" problematika, kuri tekste pasireiškia kaip individualios ir kolektyvinės pasąmonės reprezentantas ir kaip sunkiai logizuojama kūniškumo raiška. Vis dažniau imtas kritikuoti struktūralizmo scientistinis tikslas moksliškai paaiškinti tekstų prasmes ir pastangos logizuoti prasmių struktūras. Vėliau tai peraugo į visuotinę postmodernizmo metodologi-

nę idėją kvestionuoti visas tiesas ir įsitikinimus, pagrįstus moksline argumentacija, iš naujo permąstyti kultūros tradiciją.

Jacques Derrida: iššūkiai metafiziniam mąstymui

Filosofinio skepticizmo kūrėju, dekonstrukcijos sąvokos įtvirtintoju ir žymiausiu postruktūralizmo autoritetu pripažintas Derrida. Jis, kaip ir M. Foucault, dekonstrukcinę kalbos kritiką suvokia pačia plačiausia prasme – kaip kultūros ir civilizacijos kritiką. Tai poleminis ir dialoginis mąstymo būdas, griaunantis senas tiesas, įtvirtinantis žmogaus ir kultūros chaotiškumo ir neperregimumo sampratą. Minėtinas jo reikšmingas pranešimas *Structure, Sign and Play in the Discourse of Human Sciences (Struktūra, ženklas ir žaidimas humanitarinių mokslų diskurse),* perskaitytas konferencijoje *Johns Hopkins* universitete 1966 metais. Derrida iškėlė provokuojantį klausimą: koks likimas ištiks struktūralizmą, kai bus vis geriau suprasta, kad nėra tokio daikto kaip teksto „struktūra“? Buvo sukritikuota Lévi-Strausso struktūralistinė antropologija ir kvestionuota „bricolage“ ir „inžinieriaus“ sąvokų opozicija, nes „bricolage“ (arba mitinės mąstysenos pėdsakų) neišvengiamai esama ir inžinerinėje (arba mokslinėje mąstysenoje), lygiai kaip kalbos struktūrose esama jų ardymo mechanizmų. To nevalia nei ignoruoti, nei redukuoti. Metafizinė mąstymo tradicija, tam tikru laipsniu perėjusi ir į struktūralizmą, turi būti radikaliai pakeista opozicinio mąstymo, kuriam pagrindus davė Nietzsche, Heideggeris ir Freudas. Tačiau Derrida kritika nesudaro griežtos opozicijos nei struktūralizmui, nei metafizikai, nes be jų neįsivaizduojama. Palieka tik visagalintis ir visa aprėpiantis žaidybinis santykis su jomis. Šis santykis vėlesnių JAV postmodernistų buvo suabsoliutintas, nutolstant nuo Derrida ambivalentiškos postruktūralistinės laikysenos.

Derrida kritikuoja pozityvistinio pažinimo idėjas ir sąvokas kaip „metafizinės kalbos“, sustruktūruotos ir pagrįstos „transcendentaliniu signifikatu“, išraišką. Derrida paneigimo, arba dekonstravimo, objektas – metafizinė sąmonė ir iš jos išplaukiantis metafizinis diskursas. Anot jo, su metafizika susiduriame visada, kada tik pamatome ketinimus atskirti prasmę nuo išraiškos plano ir jos atskirumą privilegijuoti atskirais pavadinimais. Jei tik mąstyme yra fik-

suojama „grynos prasmės“ ir jos išraiškos opozicija, jis turi būti įvertintas kaip metafizinis (12, 55). „Nėra jokios transcendentinės tiesos, kuri galėtų egzistuoti atsietai nuo rašto sferos ir kuri gebėtų teologiškai valdyti šios sferos visuotinybę“ (13, 130). Metafizika jis vadina tikėjimą, kad kalba yra tikrovės veidrodis, o žodis – daikto tiesioginė išraiška. Metafizika yra ir bet kokio interpretatoriaus hermeneutiška pastanga „atskleisti visą tiesą“ arba „geriau pažinti“ pasaulį kaip skaitomą tekstą. Filosofavimo tikslas – paklausti ir išklibinti tekstuose įsišaknijusį metafizinį mąstymą, įrodyti, kad ten, kur buvo ieškoma prasmės ar ji buvo steigiama, jos nėra, arba atsiveria jai priešinga, arba tėra nesučiuopiama prasmių mirguliavimo ir žaismo galimybė. Metafizinį mąstymą Derrida dar vadina ir *logocentriniu,* nes jis remiasi aristoteline logika ir griežta priežastine argumentacija, nuvedančia žmogaus mąstymą prie pirminio visų esačių šaltinio ir žodžio – Dievo žodžio. Logocentrinis mąstymas paremtas tikėjimu, kad garsai yra prasmių, atsiradusių kalbėtojo galvoje, tiesioginė išraiška ir kad pati tikrovė sąmonėje atsispindi tiesiogiai, be ypatingo jos kalbinio iškraipymo. Logocentrizmas tam tikra prasme tapatus *esencializmui*, pagal kurį žodžiai tėra sąvokų etiketės, o prasmė gali egzistuoti atskirai nuo kalbos. Tarp reikšmės ir jos išraiškos čia nurodomas esąs *natūralus* ir *tiesioginis* ryšys. Struktūralistai tokį kalbos supratimą koregavo, o dekonstruktyvistai pasiryžo radikaliai paneigti: tarp sąvokos ir jos išraiškos negali būti nei „atskirumo“, nei „natūralaus , tiesioginio“ ryšio. Naujos kalbos sampratos pagrindu kuriama „nauja logika“ kaip senosios paneigimas, bet negalinti egzistuoti be ankstesnės pagalbos. Todėl „nauja logika“ ir susiduria su didžiausiais sunkumais, kai siekia save apibrėžti ir paaiškinti. Dekonstrukcijos teorija kuriama kaip ypatingas atvejis, kuriam išreikšti nepakanka įprasto teoretizavimo ir racionalios argumentacijos.

Derrida apmąstymo centre yra rašto kalba *De la grammatologie (Apie gramatologiją,* 1967), nes ji sunkiausiai pasiduoda supratimui ir todėl geriausiai parodo save. Kai žmogus kalba balsu, reikšmės kūrime dalyvauja papildomi faktoriai – jo balsas, intonacijos, gestai. Pagaliau klausytojas visada turi galimybę paklausti ir patikslinti nesuprastą prasmę (ar aš gerai supratau? ką tuo žodžiu norėjai pa-

sakyti? kodėl paminėjai ne viską? ir pan.). Skaitantysis to padaryti negali. Rašto kalba, kultūros raidoje vis labiau išstumdama sakytinę, demonstruoja daug didesnį atotrūkį tarp mentalinių intencijų ir kalbinės išraiškos. Raštas nėra patikimas bendravimo tarpininkas, todėl Vakarų kultūroje nuo Platono iki Lévi-Strausso labiau buvo vertintas komunikavimas gyvu žodžiu nei raštu. Rašto kalbos atžvilgiu jau seniai susiformavo lingvistinis skepticizmas, bet Derrida su visa filosofine jėga ir dramatizmu jį dar kartą atgaivino kaip parankiausią kalbinių prasmių dekonstravimo galimybę.

Pasipriešindamas Saussure'o kurtai fonetinei kalbos sampratai, Derrida sukuria kaip jo antitezę mokslą apie rašto kalbą, arba gramatologiją. Derrida rūpėjo paneigti tradicijoje įtvirtintą sakytinės kalbos viršenybę rašytinės atžvilgiu, dekonstruoti jų hierarchinę opoziciją. Jam buvo svarbu konstatuoti, kad rašte ženklų tarpusavio ryšiai tampa aktyvesni nei jų ryšiai su referentais (tikrove) ir kad jame akivaizdžiau atsiskleidžia ženklo – kaip *skirtybių tapatybės* – modelio funkcijos. Rašto kalba ir jos transformacinės analizės leidžia geriausiai įveikti metafizinės mąstysenos traukos jėgą.

Žinoma, galėtume stebėtis ir klausti, kodėl Derrida, o su juo ir daugelis jo šalininkų, taip dramatizuoja prasmės reliatyvumą arba dingimą iš kalbinės būties. Juk kasdieniniame gyvenime mums visai neblogai sekasi susikalbėti, be didesnių prasmės nuostolių kitiems perduoti savo pranešimus. Bet ir pažįstamoje aplinkoje ir su pažįstamais žmonėmis kiekvienas esame patyrę daugybę nesusikalbėjimo ir nesusipratimo akimirkų. O jei įsivaizduotume save svetimoje kultūroje arba rašantį laišką nepažįstamam asmeniui, mūsų santykis su kalba neišvengiamai dar labiau pasikeistų. Mes būtume priversti susimąstyti, ar tikrai sugebame savo intencijas tiksliai išsakyti kalba ir ar būsime teisingai suprasti.

Gramatologija prieš struktūralizmą

Derrida, sekdamas Lacanu, toliau plėtojo Saussure'o kalbos ženklo kritiką. Jo manymu, struktūralistinis ženklo ir viso teksto aiškinimas demonstruoja tik vakarietiškos kultūros žmogaus troškimą visur atrasti tiesą, galutinį atsakymą, visų prasmių centrą – t.y. *transcendentalinį signifikatą* (Dievą, materiją, Absoliutą, „aš“ (sub-

jektyvią sąmonę), atomą, skaičių, struktūrą ir pan). Žmogus įprato visur matyti tvarką, priežastingumą, dėsnius. Jis nuolat siekė pažinti reiškinių esmę, užčiuopti jų daugiaprasmybės centrą, prasiskverbti iki pasaulio pradmens. Tokią protines galias demonstruojančią mąstyseną Derrida vadina logocentrine ir teigia, kad ji sudaro vakarietiškos kultūros pagrindą.

Struktūralistines teksto analizes jis vertina kaip dar vieną logocentrinio mąstymo apraišką. Suprasti tekstą tolygu „užkariauti' arba „pasisavinti" tekstą, pritaikant jį prie turimų prasmių stereotipų. Svarbiausi stereotipai – tai ieškojimas teksto centro (semiotinio kvadrato), pagal kurį organizuojami funkciškai aktyvių elementų opoziciniai santykiai ir viso kūrinio prasmės struktūra. Derrida įrodinėja, kad toks centras – ne teksto objektyvi ypatybė, o tyrinėtojo fikcija, jo troškimo užvaldyti tekstą padarinys. Struktūralistinis teksto aiškinimas tėra skaitytojo savos valios ir savos racionalios prasmės jam primetimo veiksmas. Štai kodėl iškyla labai svarbi tekstinių struktūrų dekonstravimo teorija ir praktika.

Bet būtina pamatyti ir kitką, kad visi Derrida terminai atsiranda tik kaip neigiančios struktūralistinės kalbotyros išvestinės. Todėl gramatologija (dekonstruktyvistinis mokslas apie rašto kalbą) turi aiškiai dviprasmišką santykį su struktūralizmu: ji kuriama kaip jo paneigimas, bet be jo atsirasti ir funkcionuoti negali. Pats Derrida linko čia vartoti žodį ne „paneigimas" ar „kritika", o „transformacija" (13, 142): turime atlikti ilgą ir sunkią struktūralizmo transformavimo į gramatologiją procedūrą, kritikuodami visus jame išlikusius metafizinius mąstymo padarinius, bet pratęsdami viską, kas metafiziką jame jau ardo. Taip pat kalbama apie „dvigubą buhalteriją", kuri yra vartojama gramatologijos praktikoje: viena vertus, demonstruojama pastanga ištrūkti iš metafizinio pozityvizmo ir scientizmo, antra vertus, kaip to geriausias kelias nurodoma mokslinių (ypač semiotinių) tekstų analizė, ieškant juose suklydimų (įtrūkių), savikritikos ar prieštaringumų požymių. Ieškoma tam tikro moksliškumo ir antimoksliškumo derinio, panašiai kaip Lacanas ieškojo poezijos ir matematikos jungties. Šiandien jau neįmanomas tiesmukai anti-mokslinis tekstų interpretavimas, bet yra labai svarbus galvojimas, nurodantis moksliniam pažinimui jo veikimo ribas.

Derrida filosofijoje dekonstrukcija randasi kaip metafizinės mąstysenos savikritikos analizė, o gramatologija taip pat kuriama kaip savotiškas struktūralizmo savikritikos variantas.

Pasiremdamas Saussure'o mintimi, kad ne kalba yra žmogaus funkcija, o žmogus yra kalbos funkcija, Derrida kritikuoja Vakarų kultūros antropologiškumą, sureikšminusį atskiro individo subjektyvumo galią, padariusį jį suvokimo ir interpretavimo prasmės centru. Nuo Renesanso laikų buvo įprasta visų daiktų ir visos būties pažinimo centru laikyti žmogų. Žmogaus subjektyvybė buvo susieta su sąmone ir įtvirtinta kaip jo išraiška jau minėta Descarte'o fraze *cogito ergo sum.* Susiformavo racionalaus Vakarų kultūros kūrėjo vaizdinys, pagal kurį kitos kultūros turėjo būti vertinamos tik kaip Kitos ir marginalinės. 20 amžiuje žmogaus, kaip pasaulio protingojo centro, supratimas buvo akivaizdžiai sugriautas. Anot Derrida, tai buvęs *transcendentalaus subjekto* ideologinis ir iliuzinis vaizdinys. Individo mitą iškėlė buržuazinė visuomenė, todėl ši samprata yra istoriškai ribota ir kvestionuotina. Išties „Aš" tėra įvairiausių tekstų, ideologinių jėgų žaismo vieta, intertekstinis padarinys, kuriame nesąmoningai veikia konvencionalios kultūros vertybės ir normos. Individas neturi jokios „savasties" ir substancialumo, jis – įsisąmonintų ir neįsisąmonintų „tekstų raizginys". Suprantama, kad taip suprasto „aš" sukurti tekstai tik pakartoja „tekstų raizginį", kur nėra tvirto prasmės pradmens, ir todėl viskas atrodo reliatyvu.

Kalbinės būties išcentrinimas, atsisakant transcendentalių signifikato ir subjekto sampratų, atveda prie jos prasmės užtemimo. Praradęs kalboje fiksuotas prasmes ir vertybes, žmogus tarsi atsiduria beorėje erdvėje, kur neveikia įprasta gravitacinė jėga, kur nėra viršaus ir apačios opozicijos, kur viskas susimaišo, tampa reliatyvu, o į pradingusį žodžio prasmės centrą pajuda suaktyvėjusios marginalinių prasmių virtinės. Atsisakius fiksuotų žodžių prasmių, lieka tik nenuspėjamas ir begalinis jų prasmių mirguliavimas ir dingsta bet kokie argumentai ar priemonės prasmės teisingumui įvertinti. Kalbinės būties prasmingumas tampa problemiškas. Postruktūralizmas išreiškia ir įtvirtina savą unikalią pasaulėjautą: žmogaus gyvenimą decentralizuotoje ir nepažinioje planetoje.

Dekonstrukcija – veiksmo terminas

Dekonstrukcija svarbiausia Derrida filosofavimo sąvoka. Kaip jos kontekstiniai papildymai vartojamos dar kelios – *skirsmas (différance), pėdsakas* (grafinis ir sunkiai išskaitomas ženklas), *diseminacija* (žyminti, kad neįmanoma suvaldyti ir sukontroliuoti ženklo prasmės), *pharmakonas* (žymintis rašto kalbą kaip atminties vaistą ir nuodą bei kiekviename žodyje glūdintį jo prasmių prieštaringumą), *suplementas* (žymintis prasmės priedą, judantį į ženklo centrinę poziciją). Iš jo knygos *Apie gramatologiją* dekonstrukcijos sąvoka pasklido po kitų autorių darbus ir 1968–1982 tapo populiari JAV universitetuose.

Jos prasmė filosofiškai gvildenama ir plėtojama daugelyje Derrida darbų. Nesileisdami į labai sudėtingus filosofavimus, pabandysime ją nusakyti kuo paprasčiau, pasiremdami *Laišku draugui japonui* (14). Svarbu suprasti dar ir tai, kad dekonstrukcijos sąvokos dekonstrukciniame aiškinime atsispindi ir visų kitų žodžių prasmės supratimo, neatsiejamo nuo jos nesupratimo, aiškinimo procedūra.

Pirma, Derrida tvirtina, kad šis žodis jam į galvą šovė staiga ir atsitiktinai. Tai svarbus mąstymo ir žodžio spontaniškumo pripažinimas.

Antra, ieškoma šio žodžio prasmių paaiškinimo žodynų puslapiuose ir pateikiami jo variantai: išmontuoti turimą konstrukciją, visumą išardyti iki atskirų jos vienetų, permodeliuoti esančias struktūras. Turima galvoje žodžio funkcionavimas techninėse ir gramatinėse disciplinose. Bet jo prasmė gali turėti ir filosofinį paaiškinimą: šiuolaikinės kalbos dekonstrukcija yra ir šiuolaikinio žmogaus dvasios dekonstrukcijos rezultatas.

Trečia. Plėsdamas dekonstrukciją aiškinančių predikatų skaičių, Derrida ją susieja su tarpusavy priešingų reikšmių – „de-strukcija“ ir „kon-strukcija“ – žodžių pora. Jam atrodytų, kad geriausiai dekonstrukcijos esmę nusako heideggeriškai vartojama destrukcijos sąvoka, reiškianti tam tikrą operaciją, skirtą Vakarų ontologijos ir metafizikos pagrindinių sąvokų tradicinei struktūrai ir reikšmei keisti. Tačiau toks paaiškinimas, anot jo, yra pavojingas tuo, kad, dau-

gelio supratimu, „destrukcija“ yra įsitvirtinusi nyčiška prasme, reiškiančia vien tik negatyvią redukciją, sugriovimą ir kritiką. Šalia populiaraus kritikos atspalvio žodyje „dekonstrukcija“ turėtume pamatyti ir tai, kas nusakoma žodžiu „rekonstrukcija“, t.y. tam tikrų senų dalių sistemoje atnaujinimą, senų struktūrų permodeliavimą, pakeitimą. Vienpusiška antrąja prasme (kai „dekonstruoti“ reiškė suprasti ir paaiškinti, kaip turimas modelis ar struktūra yra padaryti) šis žodis labiausiai paplito tarp JAV intelektualų. Tačiau bet kokios sąvokos ar teksto prasmes reikia su-konstruoti tam, kad vėliau jas būtų galima iš-konstruoti. Taip Derrida dekonstrukcijos prasmę dekonstrukciškai sukuria iš viena kitą paneigiančių sąvokų: dekonstrukcijos veiksmas neatsiejamas nuo rekonstrukcijos. Tiksliau sakant, ją palaiko šių veiksmų dviprasmiškumas. Bet kokio žodžio prasmės prieštaringumo atskleidimas – svarbiausias dekonstrukcinio mąstymo tikslas. Samprotavimą toliau Derrida papildo: ji nėra nei analizė, nes bet koks pasiektas atsakymas negali išvengti kritikos, ji nėra nei kritika kantiška prasme, nes jos antropologiškumas irgi kvestionuotinas. Subjektyvios sąmonės galia dekonstrukcijos procese jau nebetikima. Žodžių ir tekstų prasmės pačios „dekonstruojasi“ be subjekto galios kritikuoti. Subjektas čia reikalingas, kad jas pamatytų ir užfiksuotų. Pagaliau dekonstrukcijos sąvoka išplečiama iki begalybės: ji reiškia „susimąstymą apie dabarties ypatingumą“, o iš šios nuostatos gali rastis ir visos kitos dekonstrukcijos temos.

Ketvirta, aprašęs platų ir prieštaringą dekonstrukcijos prasmės aiškinimo kontekstą, Derrida daro dekonstrukcinę išvadą, kad bet kokie žodžio paaiškinimai yra netikslūs ir gali būti paneigti. Išvados pateikiamos retoriškai poetine kalba, kurią jau lemta kiekvienam suprasti savaip: „Kas nėra dekonstrukcija? – Viskas. Kas yra dekonstrukcija? – Niekas“ (14, 57). Joks žodis, anot filosofo, negali būti paaiškintas be prasmės nuostolių, kaip ir negali būti be prasmės nuostolių atliktas bet koks vertimas. Dekonstrukcija šį žodžio paaiškinimo ir išvertinimo palyginimą veda iki kraštutinumo. Prasmės paaiškinimo sunkumas čia traktuojamas kaip neįveikiamas vertimo sunkumas.

Penkta. Derrida visada išlieka dviprasmiškas, demonstruodamas lingvistinį skepsį, jis vis dėlto ragina svetimkalbius savo draugus ne aklai kartoti jo sąvoką, o mėginti ją išversti į savo kalbą. Jos išvertimo sėkmė ar nesėkmė geriausiai mums parodytų, kaip ir kiek dekonstrukcija gali pasiekti atskiro interpretatoriaus sąmonę ir naują kultūrą.

Todėl turėtume patikslinti anksčiau minėtą populiarųjį dekonstrukcijos paaiškinimą, jog ji yra metafizinės mąstysenos ir kalbos kritikavimas. Tai teisinga tik iš dalies. Tokį supaprastintą dekonstrukcijos supratimo variantą paskleidė populiarioji postmodernistinė literatūra.

Dekonstrukcinės kritikos objektas ir įrankis – Saussure'o struktūralistinė kalbos samprata. Ja remiamasi, kai norima pabrėžti signifikato atotrūkį nuo referento, ir ji kritikuojama, kai norima įrodyti, jog signifikato santykis su signifikantu yra daug komplikuotesnis ir neaiškesnis , nei jį geba apibrėžti struktūralistinė logika.

Dekonstrukcinė kalbos samprata teigia du svarbius dalykus: kad tikrovė niekada nepasirodo mums tiesiogiai, bet yra įtarpinta kalbos ženklų ar pėdsakų, ir kad kalba nėra paprastas gamtinės reprezentacijos pakaitas, bet jos išstūmimas ir *nesatis.* Ji reikalauja iš naujo pamatyti ne tik kalbą, bet ir ieškoti naujų mąstymo ir pasaulio suvokimo būdų. Vadinasi, metafizinių struktūrų kritikavimas nėra paprastas jų paneigimo veiksmas. Reikia parodyti ir įrodyti, kaip jos pačios suardo savo prasmes. Nėra lengva iškart ir griežtai atsisakyti metafizinio kalbos, kaip „išraiškos priemonės", aiškinimo, dekonstrukciškai įvertinto kaip transcendentalinė iliuzija. Taip pat nėra lengva savo egzistenciją (ir visas su ja susijusias interpretacijas) įvertinti kaip kalbos duotybę. Derrida nuolat pabrėžia, kad jis dirba su ta pačia visiems amžiams bendra „metafizine kalba", saugančia ir neišvengiamai perduodančia jam metafizinio galvojimo įpročius, nes kitokia kalba jokiam dekonstruktyvistui nėra duota. Iš čia Derrida pamėgtas užbrauktų, bet sykiu įskaitomų „metafizinių" žodžių užrašymas, kuris demonstruoja jų prasmės sąlyginumą, atsirandantį iš jų prasmės esaties/nesaties žaismo. Tiesiogiai tekste išreikštos prasmės nėra jo tikrosios prasmės, reikia ieškoti joms priešingų netiesiogiai išreikštų prasmių, kurios gali būti tik-

resnės už tiesiogines, bet pasiekiamos tik nuspėjimo būdu. Iš turimų kalbos metafizinių sampratų/įrankių dekonstruktyvistas turi mėginti susikurti savą antimetafizinę kalbą, kartu su ja – ir mąstyseną. Vadinasi, dekonstravimas pirmiausia yra susijęs su savo rašymo ir galvojimo įpročių kritiška analize, su sunkiu, bet būtinu perėjimu prie naujos kalbos savivokos, suteikiančios jai neginčijamą pirmenybę individo sąmonės atžvilgiu. Paprastai ir vaizdžiai tariant, biblinė frazė „pradžioje buvo Žodis“ čia suvokiama pačia tiesiogiškiausia prasme. Kad tai nėra lengva, rodo visos Derrida knygos. Bet ar tai yra įmanoma? Kas atsako į šį klausimą teigiamai, tas jau bent iš dalies tampa dekonstruktyvizmo simpatiku.

Ženklas ar neįskaitomas pėdsakas?

Struktūralizmą transformuojant į gramatologiją, neišvengiamai įvyksta fonetinio kalbos ženklo transformacija į jo grafinį pėdsaką. Ją analitiškai aptaria pats Derrida, savaip dviprasmiškai įvertindamas struktūrinę kalbos ženklo sampratą: ir kaip metafizikos įveikimo „progresą“, ir kaip „stabdį“ (12, 31). „Stabdys“, nes kalbinio ženklo – kaip binarės signifikato (sąvokos) ir signifikanto (jos fonetinės išraiškos) opozicinės struktūros supratimas – tik naujoviškai įtvirtina seną viduramžišką galvojimą apie dieviško ir gamtiško pradmenų dualizmą visame pasaulyje ir atskirame to pasaulio ženkle. Saussure'o ženkle nurodyta signifikato ir signifikanto opozicija dar neišvengiamai suponuoja jų egzistavimo atskirumą ir substancialumą, o sykiu ir tai, ką Derrida vadina metafizika. Bet esama dar vienos svarbios struktūralistinės ženklo charakteristikos, kuri savaip paneigia pirmąją ir tampa „progreso“ bei ženklo struktūros dekonstravimo impulsu. Tai Saussure'o antitradicinis tvirtinimas, kad signifikatas ir signifikantas yra koherentinės (neatskiriamos) to paties reiškinio pusės. Jos yra susijusios daug integraliau (ženklas – „dvipusė vienovė“) nei tradiciškai buvo suprasta sielos ir kūno vienovė, nes atskiras kalbos ženklas jau negali egzistuoti be kalbos sistemos visumos, jo prasmė nėra duotybė, ji randasi iš santykių su kitais struktūros ženklais.

Derrida atkreipė dėmesį į dar vieną struktūralistinio ženklo sampratos prieštaringumą: nors ja moderniai tvirtinama, kad signifika-

tą su signifikantu sieja arbitralus (nemotyvuotas ir atsitiktinis) ryšys, bet sykiu tradiciškai pripažįstama to ryšio kalbėtojų susitarimu įteisintas ir fiksuotas jo pastovumas, leidžiantis interpretatoriui logiškai struktūruoti teksto prasmės galimybes.

Derrida, kritiškai analizuodamas struktūralistinio ženklo sampratą, akcentuodamas šio ženklo prieštaringumus, išveda dekonstruktyvistinį jo paaiškinimą.

Derrida neigia bet kokias Saussure'o binario ženklo struktūros loginės jungties galimybes. Kaip jis sako, tarp signifikato ir signifikanto tegali egzistuoti *nelygybės ženklas.* Tai tvirtindamas, remiasi Hegeliu, iškėlusiu teksto ir jo įžangos prasmių tapatumo problemą: jas sieja ne tik ištikimybės priesaika, bet ir tėvažudystės veiksmas. Patikėję pirma, rašytojai nesiliauja skaitytojams dosniai teikti savo tekstų įžangas. Vis dėlto skaitytojas, nors ir labai stokojantis laiko, neturėtų apsiriboti tik jų įžangomis, nes tai, ką jam pasiūlys tekstas – jau bus kas kita. Derrida lygina signifikantą su įžanga/sūnumi, o signifikatą – su tekstu/tėvu ir tarp jų mato globalinį tėvažudystės veiksmą.

Kalbos ženklo (o sykiu ir bet kokio teksto) prasmės reliatyvumas grindžiamas ne tik įprasta samprata apie kalbos metaforiškumą, kuris inspiruoja begalinę interpretacijų interpretavimo seką, bet ir tuo, kad joks *tekstas neturi savo pradžios*. Tekstas yra ir į kitą pusę nusidriekusių prieš jį parašytų tekstų vienoks ar kitoks atspindėjimas ir varijavimas, todėl jo prasmės pradžia pradingsta neperregimuose praeities ūkuose. Derrida rūpi, pratęsiant struktūralistinę praktiką, iškelti ženklo prasmės neįskaitomumo problemą ir palyginti jį su Nežinomojo paliktu pėdsaku.

Derrida rūpi apmąstyti struktūralistinę ženklo, kaip *skirtybių tapatybės,* sampratą, ją susiejant su dekonstruktyvaus mąstymo perspektyva. Jeigu būtų įmanoma absoliuti signifikato ir signifikanto tapatybė (arba absoliuti sąvokos redukcija į fonetinę jos išraišką), nebūtų įmanomas joks teksto išvertimas į kitą kalbą. Tačiau jeigu transcendentaliam signifikatui būtų leista stipriai atitolti nuo materialaus ir niekingo savo išraiškos plano, tai galėtume kalbėti apie visiškai vienprasmio ir skaidraus teksto išvertimo galimybę. Kokios žodžio struktūrinėje erdvėje, apribotoje šių kraštutinių variantų,

yra įmanomos signifikato ir signifikanto santykių konfigūracijos ir kokį prasmės mirguliavimo efektą tai gali duoti? Kiek žodis, kaip signifikato ir signifikanto skirtybes susiejanti struktūra, pajėgia savo prasmės vieningumą (logocentrizmą) išsaugoti ir išardyti? Tai – įdomiausia dekonstrukcinio interpretavimo tema. Derrida šią žodžio prasmės interpretavimo temą mėgsta palyginti su teksto vertimo, suprantamo kaip neįmanomo, bet vis dėlto stropiai atliekamo, problema. Dekonstrukcija, kiek tik sugeba, komplikuoja teksto prasmės supratimą, vengdama bet kokių vienpusiškų išvadų ir vienareikšmiškumo. Jai priimtinesnis ne kritiško, o reliatyvistinio mąstymo kelias. Kritika paprastai turi baigtis kokia nors konkrečia paneigimo išvada, o reliatyvistinis galvojimas priima viską, nes nieko nėra tikra ir viskas turi save paneigiančią priešybę. Tai dar vadinama „aporetine logika“, kuri domisi neišsprendžiamomis situacijomis. Iš jos pozicijos žvelgiant, tekstų skaitymas regisi tik kaip avantiūrinė kelionė nežinomybėn neįskaitomų pėdsakų taku.

Derrida tvirtina, kad ženklas yra veiksmingas būtent todėl, kad susieja ne tapatybes, o skirtybes. Jam atrodo, kad žmogaus mąstymo galią nuolat žadina niekada neįveikiamas kalbos ženklo prieštaringumas, siekiantis kuo tiksliau *išreikšti viena per kita*. Paradoksali yra kalbos ženklo struktūra: viena jo pusė niekada nėra „jame“, o kita jo esanti pusė nėra „tik tai“ (16, XVII). *Tai, kas yra, nėra tai, kas yra*, arba ženklas yra prasmės esaties / nesaties dviprasmybės kvintesencija. Užrašytas ženklas tampa pėdsaku, prasmės ir tikrovės pakaitu, kuris, kita vertus, siekia mus sugrąžinti prie jų esaties. Teksto ženklas – dviprasmis nei gamtos, nei kalbos faktas. „Pėdsakas nėra esatis, jis yra jos pakaitas, simuliakras, kuris, mus pritraukęs, atstumia nuo savęs, nukreipia kitur, susieja su tuo, kuo jis nėra“ (13, 153). Pėdsakas neturi nei savo tapatumo, nei tikslios buvimo vietos: jis iškyla ant esaties/nesaties ribos, kalbos ir pasaulio neapibrėžtumo erdvėje. Žodis čia regimas kaip esaties atidėjimo ženklas ir tampa suprantamas kaip esaties/nesaties priešprieša ir dviprasmybė, kurią grafiškai galima išreikšti užbrauktų, bet įskaitomų žodžių vartojimu. Nepajėgumas atgaivinti pirminių jutiminių šaltinių, pojūtis pažinimo, kaip begalinio proceso, neturinčio ne tik pabaigos, bet ir pradžios, verčia atmesti visas racionaliai sukonst-

ruotas tekstų struktūras. Tai Derrida knygose sukelia ne tiek rusoistinę praėjusių laikų nostalgiją, kiek nyčiško žaismo kultūroje džiaugsmą.

Derrida daug dėmesio skyrė teksto interpretavimo netapatumui parodyti. Interpretavimo metu knyga tarsi pasisuka į save ir save sužeidžia. Kai tekstas kartoja pats save, jis įgyja *skirtybės* formą, kuri parodo, kad niekais nuėjo visos mūsų pastangos kuo tiksliau iššifruoti jo prasmę. Po interpretacijos skaitytojas pasijunta kaip niekad toli nuo knygos teksto „nublokštas". Kiekvienas naujas sugrįžimas prie knygos liudija tik jos naują praradimą. O „savaime aiškus tekstas" kaip tik provokuoja mintį, kad jis nėra „savaime aiškus".

„Différance" kaip reliatyvaus mąstymo faktas

Tai dar vienas kertinis gramatologijos terminas, taip pat mįslingas, sunkiai nusakomas, kaip ir visi kiti. Jo prasmės energija nukreipta metafiziniam (feministės sakytų patriarchaliniam) binarinėmis opozicijomis pagrįstam mąstymui paneigti. Aristotelinė logika nepripažįsta, kad tam pačiam faktui apibūdinti galėtų būti priimti du vienas kitą paneigiantys teiginiai. Svarstant Mallarmé kūrybos tradiciją, reikėtų pasirinkti teisingą vieną iš dviejų priešingų atsakymų: „Mallarmé yra platonininkas" arba „Mallarmé yra hegelininkas". Derrida tai kvestionuoja. Jis mano, kad išsakyti priešingi teiginiai nėra tiek priešingi, kad tarp jų nesurastume daug bendrų metafizinio mąstymo sąsajų. Hegelis neįsivaizduojamas be Platono, o jeigu taip, tai nė vienas iš minėtų priešingų teiginių negali būti griežtai įvertintas kaip teisingas ar kaip klaidingas. Derrida įdomiausia yra suardyti tradicinio, opozicijomis paremto mąstymo logiką. Filosofas kuo geriausiai supranta, kad be binarinių opozicijų, be dialektinės logikos joks individas nesugebėtų mąstyti. Išties tai, ką suprantame, suprantame tik kaip skirtumą. Bet Derrida labai svarbu parodyti ir įrodyti, kad mūsų tekstuose šalia reikšmių struktūros esama antistruktūros, šalia priežastinio argumentavimo grandžių – jas suardančio reikšmių žaismo, šalia logikos – ne mažiau stiprios kalbos retorikos jėgos.

Kaip būtiną priedą įprastam prancūzų žodžiui *différence* (skir-

tumas) Derrida siūlo paties sugalvotą naujadarą *différance* (skirsmą), kaip neografizmą, kuris nuo pirmojo skiriasi tik vienos raidės, bet ne garso skirtumu. Jo naujadaras akcentuoja užrašytos (grafinės), o ne fonetinės kalbos poveikį žodžio reikšmės pasikeitimui. Jam tai labai svarbu. Mūsų jau neturėtų stebinti, kad Derrida naujadaras radosi kaip prasmių priešybių ir dviprasmybių koreliacija. Viena, jis kuriamas kaip antimetafizinio mąstymo elementas, nukreiptas prieš įprastą jo reikšmę, žyminčią prasmių opozicijas (dvasia/kūnas, balso/rašto kalba, subjektas/objektas ir pan.) bei prieš struktūralizmo įtvirtintą teiginį, kad kalba funkcionuoja kaip kalbos ženklų skirtumo sistema. „Skirsme“ pabrėžiamas pirminės sąvokos „skirtumas“ prasmės išplėtimas iki neapibrėžtumo. Skirsme metafizinės kalbos pasyviosios opozicijos yra keičiamos naujomis, aktyviomis, opozicijomis, kurios atsiranda kaip to paties ženklo istorinių vertinimų skirtumo galimybė, kaip jo fiksuotos reikšmės nuolat vykstantis laike išklibinimas, kaitaliojimas, ištrynimas. „Différance“ – tai kritiškos polemikos su metafizine binarine mąstysena dalyvis, užklausiantis, ar gali ženklai išlaikyti ir savo prasmės tapatybę, ir logiškai pagrįstas priešpriešas? Šiuo savo klausimu Derrida bando įteigti, kad to padaryti jie negali. Sinchroniniame teksto modelyje fiksuotos ženklų opozicijos priverstos keistis, kai tik ženklas susiejamas su temporalinės reikšmės modeliu, ir kad ženklas, neišvengiamai įgydamas papildomų reikšmių, tampa vis labiau panašus į sunkiai įžiūrimą pėdsaką. O ženklui netekus tapatybės, virtus „nefiksuotu pėdsaku“, negali būti ir kalbos apie fiksuotus nefiksuotų pėdsakų skirtumus. Mirguliuojanti ir nestabili pėdsako prasmė jam leidžia sudaryti tik tokius pat nestabilius ir žaidybinius santykius su bet kokiais kitais pėdsakais. Skirsmas veikia kaip skirtumo „transformavimas“ ir dekonstravimas, suabejojus visų tradicinių opozicijų prasmingumu. Be to, kaip rodo Freudo ar Lacano atlikta malonumo ir realybės dėsnių priešpriešos analizė, net ši fundamentali priešprieša, sukurianti didžiausią teksto latentinių prasmių sluoksnį, pati nėra patvari, nes žmogaus psichika yra linkusi apeiti, atidėti ateičiai vienprasmius pasirinkimus, nesąmoningai išvengti opozicinių sprendimų kaktomušos. Kai suvokiame, kad kalbos prasmių lauke funkcionuoja nesąmoninių reikšmių sluoks-

nis, jos klasifikavimas pagal opozicinius santykius tampa problemiškas ir sunkiai įmanomas. Kaip neįmanoma iššifruoti pėdsako, taip neįmanoma apibrėžti jo nuo kito pėdsako skirtingumo. Išlieka tik trumpalaikių, nuolat save paneigiančių skirsmų tarp prasmiškai neryškių pėdsakų galimybė.

Kita vertus, Derrida pabrėžia priešingą dalyką, kad „skirsmas“ yra išvestinė žodžio „skirtumas“ reikšmė, todėl be jo negalintis veikti. Skirsmas neturi prasmės savarankiškumo (substancialumo), suprantamas kaip duotų metafizinių (ir struktūralistinių) skirtumų transformavimas ir kvestionavimas. Dekonstruktyvistinę mąstyseną domina opozicinių prasmių suprobleminimo galimybės: tarkim, kaip diena/naktis opozicija pradingsta žodžiuose „švinta“ arba „vakarėja“ arba kaip žodžio etimologija iškelia netikėtai priešingą žodžio reikšmę (pvz. angl. *quest* – svečias yra etimologiškai susijęs su lot. žodžiu *hostis* – priešas). Dekonstruktyvistui įdomiausia žodyje ar tekste įskaityti priešingą reikšmę, įtraukti į prasmės kūrimą naujas skirtumų galimybes, dekonstruoti sustabarėjusias tiesas ar interpretacines klišes, šokiruoti neigimo manifestacijomis. Dekonstrukcijos tikslas suardyti ir paneigti buvusių opozicijų hierarchiją, kai dvasia buvo vertinta labiau nei materija, siela – labiau nei kūnas, tiesa – labiau nei netiesa, prasmė – labiau nei kalbinė išraiška, vyras – labiau nei moteris, etc. Kaip teigia Derrida, skirsmas nereiškia nei paprasto pasyvaus prado (struktūralistinių opozicijų), nei paprasto aktyvaus prado (istorinės kokios nors prasmės kaitos), o iš jų atsirandantį „vidurinį balsą“ (13, 124). Tai naujas mąstymo elementas, atsirandantis su nauja antimetafizine mąstysena. Derrida nenori jos įvardyti tik vienprasmiu ankstesnių tiesų (ar tiesų skirtumo) kritikos pavadinimu. Jis skirsmą, kaip ir visą dekonstruktyvią veiklą, kviečia suprasti kaip labai komplikuotą ir ilgą pereinamąjį mąstymo procesą, visų pirma reikalaujantį tiksliai perskaityti pačią metafiziką, kuri Vakarų kultūroje yra visos kalbos normatyvinis pagrindas (13, 151). Kaip metafizinį struktūruotos ir suprantamos prasmės tekstą transformuoja „neįskaitomo“ pėdsako terminas? Nuo šio klausimo prasideda kiekvieno individualaus teksto individualus dekonstrukcijos veiksmas.

Dekonstrukcijoje keliama dviguba problema, kad būtina išsiva-

duoti iš metafizinio mąstymo, bet tai reikia padaryti ne per jo retorinį „išorinį“ paneigimą, o per jo labai gerą analitinį pažinimą. Tai susiję ne tik su visų kultūros tekstų prasmių dekonstravimu, bet ir su visų vertybinių sistemų atsisakymu, tiksliau, transformacija. Eagletonas pateikia paprastą pavyzdį: jei, dekonstruojant sąvokų skirtybes, bus dekonstruota ir sąvokų vyras/moteris opozicija, vyras bus priverstas netekti buvusios patriarchalinės nepriklausomybės ir valdžios galios. Vyrui šių sampratų opozicija reikalinga, kad išryškintų savo tapatybę ir tobulybę, nes jis gali save suprasti tik opozicijoje su tuo, kas yra ne-vyras, moteris. Binarės opozicijos, kurios buvo iš naujo akcentuotos struktūralizme, padeda įsitvirtinti ideologinei mąstysenai, manipuliuoti viena paneigiančia, kita išaukštinančia ideologine sistema. Metafizinis binarinis mąstymas ir hierarchinis reiškinių diferencijavimas yra natūrali mūsų mąstymo būsena, kurią sunku pakeisti. Dekonstrukcija inspiruoja ideologinių klišių, tokių kaip vyras yra moters priešingybė, *demistifikavimą*. Jis kvestionuoja tapatybės galimybę naujomis „vyriškos moters“ ir „moteriško vyro“ sąvokomis, sykiu pasiūlydamas naujus jų skirsmo variantus: tarp vyriškos ir nevyriškos moters ar tarp moters ir moteriško vyro. Nėra ir negali būti esancialių tiesų, substancialių prigimčių ar tapačių lyčių. Jei su tuo sutinkame, nustoja veikti binarinis logikos principas. Visų šių procedūrų kryptis ir tikslas vienas – aiškų kategorišką mąstymą pakeisti dviprasmišku, paradoksaliu, pliuralistiniu ir liberaliu. Dekonstruktyvistui svarbu išryškinti metafizinio galvojimo paradoksalumą, kai jis atsisuka prieš save ir netikėtai save paneigia.

Tekstą dekonstruojanti interpretacija

Kokios gali būti teksto dekonstrukcinio interpretavimo sukūrimo prielaidos? Derrida pareiškia labai aiškiai, kad dekonstrukcija *nėra metodas* (14, 55). Tai dviprasmiškas galvojimo būdas, kuris tyrinėjamą tekstą pirmiausia rekonstruoja kaip tekstinės ar struktūrinės analizės modelį arba kaip chrestomatinių prasmių modelį, kad jį galėtų komplikuoti, užklausti ir paneigti, įtvirtinant jo prasmės mirguliavimo ir neperregimumo nuostatą. Mes turime išdrįsti, įsiskaitę į Heideggerį, Nietzschę ir Freudą, įžengti į naują būtį, ku-

rioje nėra jokių patikimų faktų, o tik jų interpretacijos, kurioje autoritetai nuverčiami it atgyvenę stabai, o kultūros tekstai praranda žmonijos vertingiausio lobyno, kurį sudaro jos geriausi patirties ir išminties pavyzdžiai, statusą. Derrida, plėtodamas dekonstrukcijos teoriją, sykiu su ja dekonstravo daugelio filosofų raštus. Jo darbų pavyzdžiu ėmė remtis ir literatūros kritikai. Paties Derrida teigimu, dekonstrukcija literatūrologijoje ryškiausiai įsitvirtino su literatūros sampratos kvestionavimu ir dekonstravimu. Ne be jos poveikio JAV universitetuose pakito literatūros studijų objektas, kai *rašymo* samprata buvo pakeistas literatūros kūrinys, o *skaitymo* – įprastos teksto analizės. Pagal Derrida, filosofiją (ir literatūrą) mes turėtume pamatyti kaip beribį kiekį tekstų, kurie atsirado kaip paneigimas ankstesniųjų, bet kuriuos sieja ta pati metafizinio mąstymo logika. Išeitų, kad kiekvienas tekstas turi ir savo aiškiai struktūruotą prasmę, ir ją ardantį nesąmoninių prasmių žaismą. Paprastai dekonstrukcinių interpretacijų visumą sudaro Derrida, Lacano, Foucault, Kristevos, de Mano ar kitų dekonstruktyvistų teorijomis pagrįsti tekstų skaitymai. Taigi dekonstrukcija tik pasiūlo bendriausią tekstų dekonstravimo kryptį. Interpretuoti reiškia teksto privilegijuotą prasmę dekonstruoti, ir kiekvienu atveju vis kitaip. Kaip jau minėta, šis veiksmas susideda ir dviejų priešingų veiksmų: iš tradicinio arba struktūrinio teksto modelio prasmių rekonstrukcijos ir to modelio destrukcijos. Vis dėlto teksto dekonstravimas labiausiai šokiravo, patraukė interpretatorius ir išpopuliarėjo ne savo sudėtingomis semiotinių modelių transformacijomis, o tradicinių prasmių paneigimu ir filosofine bet kokio prasmingumo kritika. Dekonstrukcija – tai toks skaitymo būdas, kuris dažnai vadinamas „tekstas skaito save kaip savo priešingybę“ arba „pažinimas teksto, kuris neleidžia savęs suprasti“. Taip skaitant norima į paviršių išvesti jo pasąmonines reikšmes, kurios yra priešingos tiesiogiai išsakytoms prasmėms. Iš esmės tai *opozicinis* arba *ironiškasis* skaitymas, siekiantis apnuoginti teksto prasmių vidinius prieštaravimus ir pateikti netikėtai šokiruojančią jo interpretaciją. Tai griaunamą juoko galią ir parodijos techniką naudojantis interpretavimas, demonstruojantis tiesų, it karnavalo marionečių, agoniją.

Dekonstrukciją būtų galima suprasti kaip radikalaus kritiškumo

veiksmą, kuriam prireikia ir mokslinio profesionalumo, ir kūrybinio azarto. Nuo ankstesnių kritiškų interpretacijų dekonstrukcija pirmiausiai skiriasi tuo, kad yra persiėmusi „įtarinėjimu“, jog po aiškiau išsakytu teksto prasmių sluoksniu esama „nuslėpto“, kylančio iš sunkiai apibrėžiamų pasąmoninių troškimų ir pirmajam prieštaraujančio. Dekonstrukcijai svarbus teksto „privilegijuotų idėjų“ tyrimas, kad iš jų išvestų priešingas prasmes ir pademonstruotų jame esančią prasmių įtampą. *Galima tarti, kad dekonstrukcija yra savitas pasitikėjimo (hermeneutikos) ir įtarimo kritikos strategijų žaismas.* Jos metu iš tekstinės prasmės taško „užklausiamos“ referentinės (autorinės) prasmės, o iš recepcinės (ar psichoanalitinės) perspektyvos „įtarinėjami“ tekstinių prasmių modeliai. Nėra jokių prasmių privilegijų, tik jų paliktų neryškių pėdsakų mirguliavimas.

Dekonstrukcinis kritiškumas praktikoje gali turėti labai plačią savo raiškos amplitudę. Kai neigimas ribojasi mechaniniu teksto „apvertimu“ ir primityvia retorika, dekonstrukcija tampa panaši į infantilų maištą prieš tėvus. Tačiau įmanoma ir jos profesionali raiška, kai tradicija nėra lengva ranka atmetama, o labai rimtai tyrinėjama, kad būtų įtikinamai demistifikuota. Bet tokiu atveju interpretacijai kyla kitas pavojus: būti perkrautai analitinėmis procedūromis ir tapti intelektualinio elitarizmo arba snobizmo reiškiniu.

Daugelis tradicinių interpretacijų iki pat struktūralizmo imtinai siekė tekstą hermeneutiškai matyti kaip turinio ir formos organišką ar struktūrinį vieningumą, kaip jo visų kompozicinių elementų ir ženklų rišlią sistemą. Dekonstruktyvi interpretacija ieško atsitiktinės smulkmenos, išnašos ar kitos menkutės marginalijos, kuri leistų priešingai interpretuoti tekstą, jį denatūralizuoti. Net pasirinkta viena ir savaip perskaityta metafora jau gali tapti raktu jo prasmės dekonstravimui. Interpretatoriui svarbu parodyti, kaip teksto struktūra suyra ir tampa antistruktūra. Jis demonstruoja, kaip tekstas yra prasmiškai suskilęs, nevienalytis, pilnas prieštaravimų, netikėtumų, įtrūkių, neturintis jokio prasminio centro ir darnios prasminės bei formalios organizacijos. Tampa svarbūs visi teksto grafiniai ženklai, pauzės. Skaitytojas tarsi atsiduria kalbos prarajoje tarp jos tiesioginės ir daugybės perkeltinių prasmių. Kurią rinktis? Viskas tarnauja vieninteliam tikslui – teksto prasmės neapibrėžtumui įrodyti.

Literatūros istorinių stilių raida, suvokimas, kad vėlesni stiliai radosi iš ankstesniųjų ne tik kaip jų paneigimas, bet ir tąsa, taip pat suteikia daug galimybių dekonstrukcinei analizei. Kaip R. Barthes'as Balzaco „Sarazino" realistiniame pasakojime rado jo modernistinių įtrūkių, taip būtų galima Hugo romantinėje prozoje ar Muzilio modernistiniame romane „Žmogus be savybių" atrasti nemažai realistinių įtrūkių. Aisčio lyrikos savitumą tiksliausiai charakterizuotų romantinių ir modernistinių stilių priešpriešos analizė, o Mickevičiaus „Pono Tado" poetikos originalumas nulemtas pasakotojo požiūrio pliuralizmo ir išsiskaidymo, akinančio romantinių ir realistinių priešpriešų žaismo. Literatūros istorinių stilių raidos konstravimo logika yra netsiejamai suaugusi su jų dekonstravimo logika, kaip daiktas su savo šešėliu.

Literatūros teoriją, kurią struktūralistai pretendavo paversti literatūros mokslu, dekonstruktyvistai pavertė skeptišku filosofavimo būdu (bet, prisiminus Derrida perspėjimą, ne filosofija). Dėl to literatūrologija ėmė prarasti savo konkretų objektą – grožinę literatūrą, tapdama interdisciplinine ir kultūrologine disciplina. Jos objektu tapo visi „kultūros tekstai" ir jų intertekstualumas. Kūrinių analizė dažnai pavirsta filosofavimais apie pasaulio nepažinumo problemą, tiksliau, apie žinojimo, gauto per kalbą, nepatikimumą. Tokiam filosofavimui parankiausi yra literatūriniai tekstai, kuriuose labiausiai aktualizuotas kalbos metaforiškumas, daugiaprasmiškumas ir neįskaitomumas.

Dekonstruktyvi skaitymo strategija su visomis kitomis opozicijomis pašalina ir literatūros/neliteratūros opoziciją. Ją domina bet kokios srities teksto prasmės tamsumas. Kalba, nesvarbu, kieno (rašytojo, politiko ar nusikaltėlio) išsakyta, yra tamsi ir apgaulinga. Tačiau šis opozicijos paneigimas nėra absoliutus, nes pripažįstama, jog literatūros tekstai iš kitų išsiskiria tuo, kad čia kalbos prasmės neapibrėžtumas yra akivaizdžiausias. Anot Paul de Mano, literatūros kūrinys mažiausiai melagingas, nes jis pripažįsta savo stiliaus retoriškumą. O kiti tekstai, būdami ne mažiau už jį dviprasmiški ir neaiškūs, linkę save pateikti kaip neginčijamą tiesą. Literatūra, pripažindama savo nenatūralumą ir metaforiškumą, pati save dekonstruoja ir denatūralizuoja. Pabrėždama ženklo arbitralumą (sąvokos ir jos akustinės ar grafinės raiškos nemotyvuotą ir atsitiktinį ryšį),

ji drąsiau apnuogina teksto klastą ir jo siūlomų tiesų apgaulingumą.

Derrida, Foucault ir kitų dekonstruktyvistų darbai nesiribojo tik tekstų skaitymo technika, bet buvo pateikti ir kaip „buržuazinės ideologijos kritika“ bei „politinė praktika“. Dekonstrukciją naudojantiems teoretikams rūpėjo ideologinių mitų ir normų, funkcionuojančių visuomenėje, demistifikavimas. Tai savotiški revoliucionieriai, negailestingai kritikuojantys buržuazinį gyvenimo būdą ir vertybes, atnaujinantys marksistines teorijas, bet dėl savo nihilizmo neturintys ir negalintys turėti jokių ateities programų.

Dekonstruktyvistinės interpretacijos išsiskiria ir savitu tonu bei stiliumi. Jos vengia „moksliškai šalto“ stiliaus, kuris dominavo struktūralizme ir buvo perimtas iš kalbotyros. Joms būdinga daug emocionalesnė bei retoriškesnė raiška. Mąstymo racionalumas jau vertinamas neigiamai kaip „proto imperializmas“, apribojantis troškimų ir vaizduotės galios spontaniškumą. Todėl dekonstruktyvistų stilius pasižymi vaizdingumu ir gyvumu. Jie kritiką vėl suartino su kūryba ir literatūra. Be teksto struktūriškumo, suaktualino ir teksto receptyvumo reikšmę. Interpretacijos suspindo sugestyviais, vaizdingais ir retoriškais minčių pasažais.

Kristeva aptarė „revoliucinę rašymo praktiką“, kai tekste logiškai struktūruotas ir konvencines prasmes pramuša semiotinės, iškylančios iš nekontroliuojamų pasąmonės ritmų ir ikiedipinės vaizduotės. Remdamasi Lacano pasąmonės ir kalbos struktūrų tapatybės idėja ir jo nurodytu informacinės bei pasąmoninės kalbos dvifunkciškumu, ji teigė, kad simbolinių (racionalistinio „aš“) ir semiotinių (pamišėlio „aš“) prasmių įtampa egzistuoja kiekvienoje kalboje ir kiekviename tekste. Ji sukūrė vadinamąją semanalizę, arba reikšmės kritiką, tekstą analizuojančią dviem aspektais: 1) kaip fonotekstą, kai kalba reiškiasi kaip komunikacinis/informacinis faktas ir 2) genotekstą, iškylantį iš pasąmonės fantazmų, kurių daugiaprasmiškumas struktūrinę reikšmę įgyja tik pasiekęs fonoteksto lygmenį. Bet įmanomas „revoliucinis“ rašančiojo pasisukimas nuo racionaliai sutvarkyto prie antiracionalumą demonstruojančio, fragmentiško ir metaforiško teksto. Ji tai rado modernistinėje poezijoje, ypač Mallarmé knygose. Prie tokio teksto norėtų priartėti ir dekonstrukcinės savimonės tekstai.

Logocentrizmo neigimo veiksmas dekonstrukcinėse interpretacijose paskatino „tamsaus stiliaus“ paplitimą. „Tamsus stilius“, dažniausiai sietas su autoriaus intelektualiniu silpnumu ir interpretatorių vengtas, tapo „naujos logikos“ požymiu ir atvėrė landą pavojingoms literatūrologinėms spekuliacijoms, leidžiančioms bet kaip „filosofuoti“ bet kokio teksto pagrindu.

Dekonstrukcinėje interpretacijoje tapo svarbu ne tiek išsakyti teksto prasmę ar pademonstruoti, kaip ji *iš-sakoma*, kiek pabrėžti tos prasmės *žaidybinę* esmę ir parodyti, kaip ji skaidosi į priešingybes (kurios nėra absoliučios priešingybės) ir kaip ji gali atsirasti įvairiausiais simuliakriniais pavidalais, atsirandančiais iš neaprėpiamų ir nuolat kintančių intertekstinių jungčių. Tekste esantis reikšmių skirsmas ir neapibrėžtumas išprovokuoja interpretacijų įvairovę ir žaismą, kurio negalima suredukuoti į jokią „teisingai įrodytą“ analizę ar ja patikrinti nepatikimas interpretacijas. Dekonstrukcija įtvirtina teksto *neperregimumo*, kaip ir pasaulio *nesuprantamumo*, idėją. Tai pripažįstantis interpretatorius jau nebetiki tiesos logine interpretacija (kiekvienas skirtingą teksto aiškinimą argumentuos sava logika, nes opozicijomis žaidžiantis tekstas tam suteikia visas galimybes), belieka tada pasikliauti kalbos retorine įtaiga. Dekonstrukcinėje interpretacijoje akivaizdus poslinkis nuo logikos prie retorikos galios, nuo kritikos prie parakritikos.

Dekonstrukcinių interpretacijų stilius taip pat neišvengė mokslinio žargono ir teorinių įmantrybių. Kritikas, norintis paneigti naivią teksto autorinę prasmę, ima kalbėti apie „pasipriešinimą esaties metafizikai“ arba „privilegijuotų idėjų demistifikavimą“. Manipuliuojama daugybe citatų, demonstruojant pasirinkto teksto begalinį ir nepažinų intertekstualių prasmių lauką. Teksto interpretavimas neįsivaizduojamas be kontekstų, nes tik taip įmanoma išlukštenti nutylėtų troškimų reikšmes.

Dekonstruktyvizmas save suvokia ir pateikia kaip liberalios mąstysenos raišką, todėl yra nusiteikęs savo kultūrose atlikti konservatyvaus literatūros mokslo reviziją. Jo objektas – universitetai ir institucijos, kur dominuoja iš 19 amžiaus ateinantis literatūros supratimas, pagrįstas literatūros istorijos tyrinėjimais ir biografizmu. Neturėtume pamiršti ir svarbiausio, kad Prancūzijoje jis prasidėjo kaip

postruktūralistinis judėjimas ir kad be jo neįsivaizduojamas šiuolaikinis feminizmo ar ideologijos kritikos suklestėjimas.

Dekonstrukcijos kritika

Daugeliui dekonstrukcija nepriimtina dėl įvairiausių priežasčių. Vieniems nepatinka jos suabsoliutintas filosofinis skepticizmas, kitiems – negailestinga kitokių pažiūrų kritika.

Dekonstrukciją kritikuojantys teoretikai dažnai remiasi iš jos pačios perimtu argumentu: jei kiekvienas žmogus tėra savo diskurso įkaitas, nesugebantis argumentuoti jo tiesų, vadinasi, negali būti jokių teiginių nekritikuotinų, tarp jų ir dekonstrukcinių. Neigimo kritika taip pat negali turėti baigtinio taško ar galutinio vertinimo statuso, nes bet kuriuo metu gali būti parašyta ją paneigianti kritika.

Dekonstrukcinė metafizikos kritika veiksmingiausia, kai apsiriboja tekstu ir teksto sąvoka. Bet teksto kalba neišvengia sąlyčio taškų, nors ir labai šiandien sukomplikuotų, su gyvenimo praktika. Tada dekonstruktyvi skepticizmo jėga „transcendentaliam signifikatui“ silpsta, pavirsdama akademinių kritikų intelektualiniais žaidimais. Šių pavojingumą praktiškai jau pademonstravo kai kurie JAV mokslininkai, eksperimento būdu akademiniuose žurnaluose išspausdinę pseudomokslinių rašinių. Pasirodo, dabartinis humanitarinis mokslas leidžia bet kam, įvaldžiusiam vieną ar kitą teorinį diskursą arba tik jo afektyviai modernų žodyną, laisvai eksperimentuoti su tekstais ir daryti akademinę karjerą, nepaisant to, kad jų interpretacijose esama visiškų nesąmonių (11).

Dekonstrukcijos problemos

Pabandykime, atsakydami į probleminius klausimus, sugrįžti prie to, ką neseniai perskaitėme, ir pasitikrinkime, kiek dekonstrukcija mums tapo aiški ir pasiduodanti interpretacijai:

1. Ar dekonstrukcija, postruktūralizmas ir postmodernizmas yra sinonimiški terminai?
2. Pėdsakas ir kalbos ženklas. Kuo šios sampratos panašios ir kuo skiriasi?
3. Ką reiškia Lacano įtvirtinta pasąmonės ir kalbos struktūrų tapatybė?

4. Kokiais argumentais dekonstrukcijoje kritikuojamas struktūrinės analizės modelis?
5. Ką reiškia Derrida vartojama „metafizikos dekonstravimo“ samprata? Kaip suprasti dekonstrukcinį pantekstualizmą ir lingvistinį skepticizmą?
6. Kodėl tradicinis „différence“ dekonstruojamas naujadaru „différance“?
7. Kokia teksto dekonstrukcinės analizės technologija?
8. Gal imsimės pasirinkto teksto reikšmių dekonstrukcijos? Ar galimas teksto reikšmių žaismas neskatina interpretacinio žaismo veiksmo?

WILLIAMO SHAKESPEARE'O TRAGEDIJOS *KARALIUS LYRAS* DEKONSTRUKCINĖ INTERPRETACIJA

Privilegijuotų prasmių rekonstrukcija

Karalius Lyras – visiems gerai žinoma tragedija, kurioje keliama karalystės paveldėjimo tema, taip pat sprendžiami su ja susiję amžinieji klausimai, kas yra vertas karališkojo palikimo, kodėl sėniai žūtbūt siekia išlaikyti savo valdžią, vaikus laikydami pastumdėliais, ir kaip užauga žiauriai nedėkingi vaikai? Sosto atsisakęs karalius Lyras, apgautas vyresnių dukrų suvaidintos meilės, joms padalina savo karalystę (Regana išteka už Kornuolio, Gonerilė už Albanio), o jauniausią, kuri atsisako gražbyliauti apie meilę, sulaužydamas kraujo ryšius įteisinantį palikimo įstatymą, palieka be nieko, tačiau ir tokią ją veda Prancūzijos karalius. Karališkosios šeimos konfliktas dramoje perauga į valstybinį (slapta vieni kitų nekenčia ir seserys, ir žentai, tarpusavy intriguodami ir sukeldami karinius konfliktus, vaidijasi jų dvarų tarnai), o dramaturgo talento dėka jis išplečiamas į filosofinį Renesansui būdingą klausimą apie žmogaus prigimtį. Būtent jį ir yra priverstas spręsti dykumoje klaidžiojantis, viską praradęs ir išprotėjęs Lyras.

Trumpas tragedijos siužetas. Lyras, pykčio valdomas neteisingai padalinęs savo karalystę ir ištrėmęs Kordeliją bandžiusį užtarti savo ištikimiausią draugą Kentą, netrunka įsitikinti, kad klydo. Kentas, apsimetęs tarnu, vis tiek ima tarnauti Lyrui. Vyresnės dukros tėvą skriaudžia, riboja jo teises, nerodo jam jokios pagarbos, ir jis, labai įžeistas ir jas prakeikęs, iškeliauja audringą naktį į dykumą, o dar vėliau pas savo dukrą Kordeliją į Doverį, kur, Edmundo paimtas į nelaisvę, bet susitaikęs su Kordelija, miršta. Gonerilė nunuodija Reganą, nes su ja nepasidalina Edmundo meilės, o paskui nusiduria pati. Edmundo įsakymu Kordelija slapta pakariama. Dramoje kaip Lyro šeimą atkartojantis šešėlis sukurta kita didiko Glosterio šeima. Glosteris vienodai myli savo pavainikį sūnų Edmundą ir teisėtą sūnų Edgarą, ir tai pavojingai uždega Edmundo ambicijas apgaule užvaldyti Edgaro, o vėliau ir tėvo turtą. Kaip Lyras patiki

vyresnių dukrų melu, taip Glosteris – Edmundo melu, esą Edgaras ruošiąs prieš tėvą sąmokslą. Apšmeižtas Edgaras turi bėgti iš namų, apsimesti bepročiu. Dykumoje jam lemta susitikti Lyrą – abu apgavikų aukos. Glosterį, savo tėvą, Edmundas išduoda hercogui Kornuoliui kaip prancūzų sąjungininką, ir pastarasis už bausmę jam išspiria akis, bet čia pat žūsta nuo Glosteriui ištikimo tarno rankos. Edgaras, sutikęs apakusį Glosterį, jį apsaugo nuo Osvaldo, Gonerilės tarno, užpuolimo. Glosteris, susitaikęs su sūnumi, miršta. Edgaras susiranda mūšį su prancūzais laimėjusį Edmundą ir jį nuduria. Dramos finale – kalnai lavonų, gyvi ir Lyro karalystės verti lieka tik Kentas, Albanis ir Edgaras. Pastarasis paskelbiamas naujuoju karaliumi.

A. Churgino atliktas dramos lietuviškas vertimas nėra patikimas, turi labai daug netikslumų, itin nukentėjusi finalinės scenos pabaiga. Palyginkime dramos angliško ir lietuviško teksto pabaigas:

ALBANY
Bear them from hence. Our present business
Is general woe.
(*To Kent and Edgar*)
Friends of my soul, you twain,
Rule in this realm, and the gored state sustain.
KENT
I have a journey, sir, shortly to go.
My master calls me, I must not say no.
EDGAR
The weight of this sad time we must obey;
Speak what we feel, not what we ought to say.
The oldest hath borne most; we that are young
Shall never see so much nor live so long.
Exeunt with a dead march *(25, 183)**

ALBANIS
Išneškite jų kūnus.– Bendros bėdos –
Štai mūsų pirmas rūpestis nūnai.

* Dramos paskutinės ir semantiškai labai svarbios strofos pažodinis vertimas: Liūdnojo amžiaus sunkumams mes turime paklusti;/Kalbėki, ką jauti, o ne ką turi pasakyti./Vyriausiasis turėjo pakelti daugiausia; mes, esantys jaunesni,/Niekad nepamatysime nei tiek daug, nei taip ilgai gyvensime.

Kentui ir Edgarui
Širdies bičiuliai Jūs šią karakystę
Abudu pasiimkit – ir sykiu
Ją gydykite nuo žaizdų sunkių.
KENTAS
Deja, manęs kelionė laukia ryt:
Valdovas šaukia – aš turiu klausyt.
ALBANIS
Kančias ir siaubą kentėme ilgai mes;
Dabar išliekim sielvartą be baimės.
Daugiausia teko seniui. Mes, jauni,
Trumpiau gyvensim, mes laimingesni
Išeina, gedulingam maršui aidint (24, 340)

Iš angliško teksto matome, kad po mūšio su prancūzais ir po Lyro bei jo dukrų mirties palikusiems trims aukštos kilmės ir tokios pat moralės vyrams labiausiai rūpi karalystės likimas. Albanis karalystę valdyti pasiūlo Edgarui ir Kentui. Pastarajam atsisakius, vienintelis pretendentas į sostą lieka Edgaras. Jau kaip naujasis karalystės karalius, jis pasako patį reikšmingiausią dramą užbaigiantį monologą. Juo išreiškiamas ilgai lauktos tiesos triumfas ir atstatoma taip ilgai geista suardyto pasaulio tvarka („we must obey" – „turime paklusti" liūdnajam savo amžiui 25, 183). Bet paklusti žmogus jau turi kitaip, nei buvo įpratęs senoje Lyro karalystėje. Lyro karalystėje žmogus turėjo paklusti papročiams, konvencijoms, elgtis taip, kaip iš jo buvo reikalaujama. Edgaras savo karalystę ima steigti pagal naują humanistinį įsakymą („Speak what we feel, not what we ought to say" – kalbėk, ką jauti, o ne tai, ką turi pasakyti 25,183). Juo skelbiamas ne tik tiesakalbystės reikalavimas, bet ir žmogaus vidinė būtinybė paklusti papročių tvarkai ir tiesos balsui (kuris čia atlieka „transcendentalinio signifikato" statusą).

Struktūriškai galima pastebėti, kad dramos kompoziciją sudaro du izomorfiniai siužetai. Vienas – Lyro valdžios praradimo, antras – Edgaro jos įgijimo. Per juos sprendžiama karališko kilnumo problema, arba kas vertas karalystės sosto. Pagal dramaturgo intenciją to vertas tas asmuo, kuris tam turi ir tinkamą prigimtį (kraujo ryšio teisę, itin svarbią feodalinėje visuomenėje), ir moralinę teisę (kuri tampa vis svarbesnė su buržuazinėje visuomenėje aktyvėjančiu in-

dividu). Jis turėtų būti ištikimas tiesai (dvasiai) ir nesiduoti suklaidinamas melagingų plepalų. Keičiasi pasaulis, kraujo ryšiais nulemtus žmonių santykius išstumia laisvai paties individo nustatomi, todėl vis labiau tampa svarbus pats individas ir jo moralinis įvertinimas.

Dramos tekstas pilnas paradoksų ir prieštaravimų: kas turi valdžią, ją praranda, o kas paniekinta – bus išaukštinta, kas kraujo ryšiu susiję, taps mirtinais priešais, o prieštaraujantieji pasirodys esą ištikimiausi draugai, plepalai bus priimti už tiesą, o tikrosios vertybės – nuvertintos etc. Dramaturgo iškeltos idėjos apie žmogaus ir sykiu jo kalbos nenuspėjamumą jau savaime puiki medžiaga dekonstrukcinei interpretacijai.

Tragedijoje kalbama apie buvusios šeimos/valstybės/pasaulio tvarkos suirimo tragediją. Autorinė intencija siekia atkurti tvarką, kūrinio pabaigoje sugrąžindama į sostą jo vertą jauną karalių Edgarą. Shakespeare'o drama, vaizduojanti, kaip sutrikdoma ir atkuriama tvarka, dekonstrukciškai gali būti apibūdinta kaip metafizinis Vakarų kultūros diskursas. Dramaturgo intencijos kūrinyje išreikštos labai aiškiai: žmogus, nors jo velniškoji ar žvėriškoji prigimties pusė yra nuolat labai aktyvi, negali jai pasiduoti ir gyventi chaotiškame tvarkos, tiesos ir proto dėsnius praradusiame pasaulyje. Svarbiausia dramos frazė išreiškia tikėjimą tiesos ir jos išraiškos tiesiogine jungtimi (tiesakalbystės idealu): „Kalbėk, ką jauti, o ne ką turi pasakyti". Pagal šią frazę vertinami ir skirstomi visi dramos personažai. Neigiami – nekalba, ką jaučia. Jie laužo teisingumo ir tvarkos dėsnius ir daugina gyvenimo chaosą (kančią, melą). Teigiami – kalba, ką jaučia, dėsnius saugo, gina žmogaus ir kalbos tapatumą (ištikimybę), trokšta protingai gyventi harmoningame pasaulyje.

Chrestomatinė dramos prasmė, paremta autorinės prasmės intencija, sako, kad, netvarka, apėmusi visą karalystę, beprotybė, pakirtusi jos karalių, melas, nustūmęs ir užvaldęs tiesą, privalo būti suvaldyti.

Dekonstrukcinis skaitymas kaip chrestomatinės ir autorinės prasmės paneigimą iškelia savas idėjas ir savus klausimus. Ką reiškia klaidinga ir teisinga kalba? Ar įmanomas pagal tai personažų moralinis opozicinis suskirstymas? Kokia pasaulio tvarka idealizuoja-

ma dramoje? Ar įmanoma pažinti pasaulio esmę (transcendentalinį signifikatą)? Ką reiškia dramos finalinis įsakymas, reikalaujantis iš žmogaus kalbėti tai, ką jis jaučia?

Lyras – Kitas Lyras?

Centrinis dramos personažas – tėvas ir karalius Lyras, didžiausias patriarchalinės visuomenės autoritetas, tiesos reiškėjas ir valdytojas. Dramos pradžioje jis tapatinamas su galia įsakinėti, nurodyti tiesą. Būdamas soste, jis įsivaizduoja turįs amžinąją (substancialią) karališkąją prigimtį, kuri jam suteikia teisę įkūnyti aukščiausią tiesą. Kitiems tereikia jai paklusti. Lyras tai nesąmoningai priima kaip neginčijamą realybės dėsnį (superego). Kol Lyras įsakinėja iš sosto, tol minėta tvarka laikosi ir jo šeimoje, ir pasaulyje.

Tačiau, laikui bėgant, Lyras pasensta ir nutaria atsisakyti sosto. Šis veiksmas dramoje sukelia ne tik išorinius, bet ir didžiulius vidinius konfliktus. Ne tik dėl vaidų suaiži buvusi karalystės galia (siužeto intrigų gausa), bet ir susiūbuoja tikėjimas pasaulio teisingumu (Dievo autoritetu, transcendentaliniu signifikatu), kuris atviriausiai išsakomas „beprotiškuose“ monologuose. Lyras, nuo kančios išprotėdamas (ir praregėdamas), ima suprasti baisius dalykus, kad gyvenime nėra amžinųjų (substancialių) tiesų ir vertybių, kurios saugotų jo harmoningą būvį. Atsisakius karaliaus karūnos, niekiu pavirsta vadinamoji karališkoji prigimtis ir neginčijamos tiesos monopolis. Iš inercijos vis dar įsakinėjantis Lyras tampa dukrų, nustojusių jo klausytis, pajuokos objektu. Atsisakęs ženklų – sosto ir karūnos – Lyras tikisi būti vertinamas ir toliau, bet suvokia, kad karališkoji prigimtis ir autoritetas yra niekis, jei ji nepaliudijama tam tikrais ženklais. Jam tenka įsitikinti, kad gyvenime esantys ženklai, išraiškos yra ne mažiau svarbūs nei dramoje iškeltas amžinosios tiesos signifikatas. Valdovo Lyro transformacijoje į bepročio valkatos statusą labai svarbi tampa Juokdario figūra. Būtent Juokdarys jam geriausiai išaiškina, kokias kvailystes iškrėtė tiesos autoritetu buvęs karalius, ir tiesiai pareiškia, kad dabar šis esąs niekas (24, 210). Netekęs karūnos, Lyras nukrenta į patriarchalinės visuomenės struktūros apačią – tampa nieko neturinčiu ir dykynėje klajojančiu bepročiu. Įtikėjęs savo karališkąja prigimtimi, dabar Ly-

ras priverstas atrasti ir pajusti savo prigimties „niekio“ būvį. Jo genialiuose/ beprotiškuose monologuose svarstoma ne tik asmeninė tragedija, bet apskritai žmogaus prigimtyje slypinti dvasiškumo ir žvėriškumo priešpriešų įtampa. Priartėjama prie savęs ir apskritai prie žmogaus tapatybės praradimo problemos („Tai nebe Lyras. Kas gi aš esu?“ 24, 208).

Dramos centrinis personažas, erdvės aspektu iš rūmų iškeltas į marginalinę erdvę – tuščią dykynę, prasmiškai suyra, paliestas skaudaus supratimo, koks prieštaringas ir racionaliai nenuspėjamas gali būti žmogus. Lyras dykumoje išmoksta kelių svarbių dalykų: kad po puošniais dvariškių ir karalių apdangalais slypi baisi žvėriškoji prigimtis ir kad žmogus yra policentriška, nenuspėjama, nesuprantama būtybė. Nuo (superego) įteigtos realybės Lyras tarsi nubloškiamas prie iracionalaus (id) jai pasipriešinimo. Humanistinis Renesanso žmogaus įvaizdis Lyro „beprotiškuose monologuose“ sugriaunamas iki pamatų. Bet pamatai išlaikomi. Shakespeare’o herojus nepaliekamas absoliutaus nihilizmo ir nevilties būsenoje. Jam lemta prieiti prie išvados, kad būtina pakrikusį save ir pasaulį kuo greičiau vėl harmonizuoti pagal metafizinį ir krikščionišką Tiesos įstatymą. Todėl jis pajunta savo kaltę, priartėja prie krikščioniškos atgailos, trokšta susitaikymo ir nuskriaustosios mylinčios Kordelijos atleidimo. Nihilistinės žmogaus prigimties interpretacijos dramoje ne veltui nustumtos į marginalinę erdvę, įgijusios „beprotiškų“ ar „juokdariškų“ kalambūrų statusą. Taip pasaulio iracionalumą dramoje siekiamas apibrėžti kaip jo marginaliją protingos tvarkos atžvilgiu. Nors dramoje Lyrui yra duota susimąstyti apie žemiškojo pasaulio iracionalumą, bet, regis, tik tam, kad būtų parodyta, koks nepakeliamas toks gyvenimas, ir kad būtina kuo greičiau atkurti jo prarastą tvarką. Dramaturgas, Lyras ir jo renesansinis žiūrovas čia suverti ant vieno metafizinio galvojimo siūlo: jie negali netikėti, kad gyvenimą apėmęs chaosas gali ir turi būti įveiktas proto galios, suvaldytas krikščioniškų idealų jėgos. Štai kodėl dramos pabaigoje išprotėjusį Lyrą keičia atgailaujantis Lyras, kentėjimuose suradęs prarastąją tiesą. Pastarasis jau neturi ko veikti dykumoje ir pasuka centrinės dvaro erdvės linkui, kad susitiktų su Kordelija ir kad nusižeminęs jai pareikštų sutinkąs su josios tiesa.

Shakespeare'as, Lyru demonstruodamas žmogaus individualybės prieštaringumą ir sudėtingumą, pasaulio literatūroje įtvirtino „metafizinio subjekto" vientisumo sampratą. Klasikinė literatūra savo objektu pasirinko žmogaus amžinosios Prigimties tyrinėjimus. Tačiau dekonstrukcinis skaitymas, ją kvestionuodamas, siekia parodyti, kokią suskilusią, nesuprantamą ir save nuolat griaunančią žmogaus prigimtį atskleidžia Schakespeare'o dramos. Štai kodėl prasmingiau yra analizuoti ne Lyro esmę ar tapatumą, bet jo prigimties skilinėjimą ir heterogeniškumą. Lyro esmė – kaskart būti ne tik kitokiu, bet ir kitu.

Atidžiau įsiskaitę dramos tekstą, galime pastebėti, kad centrinė figūra jau iškart neturi jai reikiamo vientisumo ir sykiu visus kitus veikėjus vienijančios jėgos. Ne tik iš dekonstrukcinės, bet ir iš humanistinės kritikos pozicijų žvelgdami galėtume tarti, kad Lyras nebuvo vertas jam suteikto karaliaus autoriteto, todėl turėjo jį prarasti (jo atsisakyti). Lyro asmenybės prieštaringumas (netapatumas) išryškėja jau nuo pat pirmos dramos scenos. Pirmoje dramos scenoje Glosteris, kalbėdamas su Kentu, Lyrą apibūdina kaip tokį žmogų, kurio „neįmanoma nuspėti" (kuris yra ūmus ir nesugebantis valdytis, 24, 189). Ir tai kuo aiškiausiai patvirtinama iškart sekančioje palikimo dalinimo scenoje, kai, pykčio pagautas, jis nevienodai įvertina ir apdovanoja savo dukras. Ne „blogosios dukros" Gonerilė su Regana, o dramos centrinė figūra karalius Lyras, neturėdamas vientisumo ir klaidingai įtikėjęs savo karališkosios prigimties amžinumu, užuot buvęs gyvenimo tvarkos garantu, tampa jo didžiausiu ardytoju ir griovėju. Prasidedančios tragedijos kaltininkas – ne melagingi „blogų dukrų" atsakymai, o paties Lyro veidmainiškas klausimas. Ką reiškia jo klausimas apie dukrų meilę? Tikrai ne tai, ką jis tiesiogiai reiškia, nes jam kol kas tikrieji dukrų meilės jausmai visai nesvarbūs. Lyro klausimas natūraliai iškyla iš tuometinės dvaro kultūros aplinkos ir rafinuoto etiketo normų: karaliaus apdovanojami tik jį mylintys ir jam paklusnūs žmonės. Klausimas ir atsakymai čia suprantami tik kaip įprastai pompastiškas etiketinis mandagumas. Lyrui jo klausimas turi dar ir kitą potekstinę prasmę: jis nori užsitikrinti, kad jam atsisakius sosto, valstybėje išliks ta pati centralizuota ir esamą pavaldumą įteisinanti tvarka.

Todėl jo klausimo tikroji ir „užslėptoji“ prasmė – tai įsakymas jam paklusti ir įsakymas jį mylėti. Paklususios – tuoj dosniai apdovanojamos, nepaklusnioji – nubaudžiama.

Palikimo dalinimo scenoje Gonerilė ir Regana tėvo pavadinamos „geriausiomis“ dukromis. Šiuo atveju jos yra „geriausios“ todėl, kad labai aiškiai suprato tėvo klausimą – kaip rafinuotą mandagumą ir kaip įsakymą paklusti. Todėl ir sugebėjo pateikti jam pačius geriausius atsakymus. Jos paklūsta, kaip yra tėvo iš jų reikalaujama, ne tik todėl, kad gerai supranta savo tėvo intencijas, dvaro etiketo žaidimus, bet ir todėl, kad žino ir kitką – žodžiai/ženklai gali nuslėpti tiesą ir jų slaptą geismą laisvai karaliauti.

Tačiau labai blogai sekasi jauniausiai „tiesakalbei“ dukrai Kordelijai. Ji, nors ir labai tėvą mylėdama, nemoka suprasti jo klausimo ir mato tik tiesioginę prasmę. Todėl ji nesugeba išgirsti klausime slypinčio svarbiausio – įsakymo paliudyti meilę ir ištikimybę. Ji padaro ir antrą klaidą, manydama, kad tėvas jos tikruosius meilės jausmus turėtų suprasti ir be žodžių („mylės, bet lūpų neatvers“ 24, 178). Trečia jos klaida, kad atvirai išdėsto, jog ištekėjusi savo paklusnumą tėvui ji jau turės derinti su paklusnumu vyrui. Visai nenuostabu, kad tokia nenuovoki panelė yra neverta karališkojo palikimo.

Jeigu net pagrindinis dramos personažas, kuriam atvirai didžiausias simpatijas skiria dramaturgas, negali išlikti vientisa ir protingai veikiančia asmenybe, jeigu jo klastingi klausimai suardo tiesos sakymo ir ištikimybės reikalavimą ir sujaukia visų personažų likimus, tai ar gali būti kitoks žmogus? Dramaturgo intencijos aiškios. Lyras panardinamas į didžiausią neviltį (kuri dramoje palyginama su beprotybe), kad per ją pajustų vilties, proto ir tiesos reikalingumą. Reikalingumą metafizikos, apsaugančios žmogų nuo beprotybės. Lyrui lemta atrasti žmogus prigimties krikščionišką dvasingumą ir esmingumą. Todėl jis atgailauja („graužia gėda begalinė“, 24, 292). Todėl dramos pabaigoje išaukštinama ir Kordelijos ištikimybė tiesai, o sostas gauna naują karalių Edgarą, kad vėl pasaulis įgytų savo protingą ir harmoningą pavidalą. Dekonstrukciškai mąstant, tai tėra dramaturgo metafizinės iliuzijos, tik pageidavimai, dramos tekste įkūnyti retoriškiausiai ir silpniausiai. Dramos tekstas, kaip ir pats

Lyras, stipriausias tada, kai kalba apie centralizuotos žmogaus ir pasaulio tvarkos netektį ir didžiulį nusivylimą, apie Lyro beprotybėje atrastas pačias tikriausias tiesas: duok šuniui galią – ir kiekvienas jo klausys, kaltųjų nėra, kankintojas talžo paleistuvę tik dėl to, kad ir jis jos geidžia, visas ydas slepia aksomai ir pan. (24, 304). Būtent toks Lyras – kaip „protas beprotybėje" – pats tikriausias žmogaus paveikslas. Dramoje išreikšta Lyro-bepročio neviltis dėl pasaulio netobulumo turi dekonstrukcinių prasmių, tačiau jos autoriaus lokalizuotos, kaip buvo minėta, marginalinių prasmių zonoje. Shakespeare'as jų dar nepajėgus nei išgryninti, nei suabsoliutinti. Finalinis Lyro-atgailautojo vaidmuo demonstruoja krikščioniškos metafizikos ir tikėjimo stebuklais jėgą. Žmogaus kančia pasaulyje nėra beprasmė. Ji atveria akis, parodo tiesą, išgelbsti nuodėmingąsias sielas (24, 307). Dekonstrukcinis skaitymas kvestionuoja atgailaujantį Lyrą kaip sunkiai įtikinamą. Jis reikalauja įtariau priimti krikščionišką kančių apologiją ir tobulo pasaulio viziją. Ar kentėjimai išties tobulina žmogų ir ką apskritai reiškia tobulo žmogaus sąvoka? Dekonstrukcinė skaitymo perspektyva kaip patį tikriausią žmogaus signifikantą nurodytų išprotėjusio Lyro vaidmenį. Žmogus teturi signifikantiškai ir kūniškai suženklintą pasaulį be jokio dvasinio signifikato, jokio stebuklo.

Todėl Lyras įdomiausias tada, kai suabejoja individo ir viso pasaulio protinga „esme". Kai vieną kartą (apibrėžtą buvimo dykumoje) jam leidžiama bedieviškai suvokti, kad amžinosios tiesos tėra laikinos, sutartinės ir netikros.

Shakespeare'o dramoje praradęs tikėjimą tiesa Lyras identifikuojamas su beprotybės būsena, o atradęs tiesą – su karališkosios atgailos ir dvasinio išganymo būsena. Dekonstrukcija, pirmenybę teikdama pirmajam Lyrui, primena, kad jis neįmanomas be opozicijos su antruoju, kaip antrasis tėra pirmojo atžala. Žmogus tėra vilties ir nevilties, kvailumo ir proto, nuodėmės ir atgailos, valdovo ir valkatos, kankintojo ir atgailautojo neapčiuopiamas skirsmų žaismas. Jis neturi jokios substancialios prigimties, jokio aiškiau išreikšto subjektyvybės identiteto. Shakespeare'o iš abejonių sukurtas Lyras – sudėtingas valdovo, bepročio ir atgailaujančio nusidėjėlio psichologinis charakteris – veda ne tik prie būsimų romantikų ir

realistų kūryboje aprašytų psichologinių personažų modelių, bet ir prie dekonstrukcinio nihilizmo, apskritai griaunančio tokio personažo galimybę. Lyras suteikia galimybę dekonstruoti „transcendentalųjį subjektą“ ir, pasirėmus Lacano formuluote, tvirtinti, kad Lyras yra nuolat nenuspėjamas Kitas Lyras. Ar galima ką nors daugiau pasakyti apie žmogaus prigimtį, išskyrus tai, kad ji tėra neaiškių, prieštaringų ir neišnarpliojamų signifikantinių vaidmenų voratinklis?

Dekonstravus Lyrą kaip subjekto tapatybę, prasmės netenka dramoje keliamas svarbiausi klausimai – kas yra vertas karaliaus sosto? Kas yra karališkoji prigimtis? Kaip minėta, Renesanso dramaturgas dar pageidautų, kad karalystes valdytų „karališkosios prigimties“ valdovai, turintys ne tik kilmės, bet ir moralinių privalumų (todėl Lyras pakeičiamas Edgaru). Ir vis dėlto drama parašyta ne apie Edgarą. Jis pernelyg iliuzinis. Dekonstrukcinis skaitymas išlaisvina tekstą iš jį formavusios Renesanso metafizinės ideologijos ir cenzūros. Lyro „karališkos prigimties“ netekties tragedija, jį pervėręs šaltis, suvokus žmogaus prigimties niekingumą, Juokdario ironiška pastabėlė apie visų žmonių juokdarišką esmę – visa, kas griauna metafizinį amžinosios Tiesos ir Prigimties mitą, dekonstrukciškai tampa apnuoginta, išgryninta ir svarbiausia. Lyras įdomiausias kaip neidentifikuojamos prigimties personažas.

Personažų opozicijos dekonstrukcija

Jeigu dekonstrukcinės interpretacijos esame įtikinti, kad dramos centrinis personažas neturi savo prasmės tapatybės, tai dramaturgo intencijos aplink jį grupuoti kitus dramos personažus, moraliniu aspektu skirstant juos į gerus ir blogus, taip pat netenka prasmės. Ką reiškia Lyrui ištikimieji (Kentas, Kordelija) ir neištikimieji (Regana, Gonerilė), jei visai neaišku, kas yra jis pats ir kam yra ištikimas?

Pradėkime personažų opozicijos dekonstrukciją nuo neigiamiausių – Reganos, Gonerilės, Edmundo, Osvaldo. Neigiami personažai, išreiškę opoziciją autorinei tvarkos intencijai, numarinami ir nušluojami nuo scenos paviršiaus. Bet ar per juos nepasakoma daugiau žiaurios tiesos apie žmogaus pasaulį? Dekonstruktyvistai į šį

klausimą atsako teigiamai, kvestionuodami privilegijuotas prasmes ir imdamiesi opozicijų naikinimo strategijos. Reikia parodyti, kad dramoje išreikštas metafizinis mąstymas, paremtas aiškiomis binarinėmis opozicijomis bei vertybiniais siekiais, nėra nuoseklus, kad jis pilnas prieštaravimų, kad čia pademonstruotos tvarkos ir netvarkos, tiesos ir melo, gerųjų ir blogųjų personažų opozicijos yra pažeidžiamos, netvirtos, galinčios turėti atvirkštinį vertinimą arba kaskart vis kitokį ir niekada negalutinį.

Nelaimingo Lyro gyvenimas pas vyresnes „gerąsias dukras“ tik dar aiškiau parodo, kokios jos panašios į savo tėvą. Jos šiam atsako tuo pačiu, ko iš jo ir jo dvaro aplinkos geriausiai išmoko: įsakinėti, o neklusniuosius bausti. Tik vyresnės dukros priverčia Lyrą pamatyti greta savo karališkos puikybės esančią ir kitą – nusidėjėlio, atstumtojo bei atgailautojo – prigimtį. Tik jos adekvačiais jam veiksmais ir tik jį nuskriausdamos priverčia aiškiau pamatyti patį save ir pasaulį. Vyresnės dukros, iš „gerųjų“ pavirtusios „blogosiomis“, yra tikriausias Lyro, pradėjusio skilinėti į prieštaringus balsus, vidaus veidrodis. Tik kai Lyrui teko gyvenimą pamatyti „iš apačios“ bepročio akimis, jis pajėgė pakeisti savo ankstesnį dukrų vertinimą: vyresnes pavadino veidmainėmis, o jauniausiąją – tikrosios meilės pavyzdžiu. Tos meilės, kuri Lyrui būnant „aukštai“ nerūpėjo. Sykiu keičiasi Lyro savęs vertinimas: iš buvusio visąlaik teisiojo ir išpuikusio jis tampa nusidėjusiu atgailautoju, ieškančiu susitaikymo su nuskriaustaisiais. Dekonstrukcinis skaitymas jau seniai kėsinasi užklausti ir paneigti iš autorinės intencijos išplaukiantį vyreniųjų dukrų kategoriškai neigiamą vertinimą. Nors dvasinės dramos metu Lyras pakeičia apie jas nuomonę (iš gerųjų jos tampa blogos, nes nesilaiko tiesos įsakymo ir veidmainiauja), tačiau būtent jų blogumas ir pažadina Lyro gerumą bei daug išmintingesnį žmogaus ir pasaulio supratimą. Blogis ir gerumas negali būti atskirti vienas nuo kito. Jie randasi tik vienas kitą sužeisdami, pasikeisdami vietomis, mirguliuodami. Dekonstrukcinis požiūris siekia įteigti, kad moraliniu požiūriu yra problemiška vertinti ne tik Lyrą, bet ir jo vyresniąsias dukras, ištikimas tėvo dvaro konvencijų ir visos patriarchalinės tvarkos dalyves. Jos iki mirties meistriškai žaidžia tik joms duotus dvaro žaidimus, pasinerdamos į gyvenimo

materialių išraiškų stichiją. Dekonstrukciniu vertinimu jos reikšmingos dviem aspektais. Viena, jos geriau už kitus dramos personažus mato, jog gyvenimas yra ne vienareikšmiškai metafizinis (valdomas Tiesos įstatymo), o dviprasmiškas ir iš esmės apgaulingas. „Dvaro etiketas“, kaip ir viskas šiame pasaulyje, yra nevienareikšmis dalykas: ir savotiškas „žvėriškos prigimties“ tramdytojas, ir puiki paslapčių skraistė, veidmainystės šaltinis. Antra, tokia pat prieštaringa joms pasirodo ir kalba: ji skirta ne tik tiesai pasakyti, bet yra ne mažiau puiki veidmainiavimo priemonė.

Dramos moterys – Gonerilė ir Regana – apkaltintos Lyro gyvenimo ir visos karalystės sugriovimu, geriausiai įsisąmonina, kad gyvenimo išraiškos planas (ženklai) yra svarbesni nei prasmės ir vertybės, materialioji veikla vertingesnė nei dvasinė. Tik tai pajutus, galima imtis individualios saviraiškos ir elgtis laisvai bei nepriklausomai visuomenėje, struktūruotoje griežtais pavaldumo dėsniais. Bet jų maištas ribojamas savanaudiškų interesų, jų tikslas – įsisteigti savos valdžios centrus su ta pačia komandine patriarchaline tvarka. Taigi jos – ir patriarchalinės tvarkos ardytojos, ir sykiu jos įtvirtintojos.

Shakespeare’o dramos tekstas aiškiai reprezentuoja patriarchalinės visuomenės ir mąstysenos struktūrą, kurioje moteris yra nustumta į paribius, vaikai atribojami nuo motinos, kad kuo greičiau identifikuotųsi su vyriškos/tėvo tvarkos įstatymo modeliu. Motinos dramoje mirusios arba visai nereikšmingos, o vaikai vertinami tik pagal vieną kriterijų –ištikimybę tėvui. Suaktyvėjęs moters vaidmuo signalizuoja alogikos stiprėjimą dramos veiksme ir kalboje. Autoriaus intencijos labai akivaizdžios: nėra nieko blogiau nei dukterys, pajutusios motinos valdžią ir darančios tėvą paklusnų (24, 206–209). O išardytos tvarkos atstatymas yra glaudžiai susijęs su troškimu atsiskirti nuo pavojingų moterų, ir jos tiesiogine prasme pašalinamos nuo scenos. Remiantis patriarchaline logika, baisi moteris yra ta, kuri nesusitaiko su jai paskirta „klusniosios“ padėtimi, kuri, įvaldžiusi dviveidiškumo meną, moka sugundyti ir palenkti vyrą saviems tikslams, perimti iš jo valdymo energiją. „Dviveidė moteris yra ta, kurios sąmonės vyras neperpranta, kurios protas nesileis persmelkiamas falinio vyriškos minties zondo“ (2, 58). To-

kios neabejotinai yra Gonerilė ir Regana, perėmusios savo engėjų normas, kuriomis grindžiamas patriarchalinis valdymas, ir jas pasąmoniniame teksto reikšmių lygmenyje demaskuojančios: prakeikdamas jas, Lyras neabejotinai iš dalies prakeikia ir paties steigtą bei palaikytą gyvenimo ir mąstymo būdą.

Patriarchalinė mąstysena pripažįsta tik du moterų įvaizdžius: gražus klusnusis angelas (Kordelija) ir maištaujanti pabaisa (Regana, Gonerilė). Pirmoji verta tik meilės ir idealizavimo, antroji – tik prakeiksmo ir bausmės (tauriojo Kento žodžiais tariant, tokios tėra „kalės beširdės“ 24, 292). Tačiau abu įvaizdžiai tėra vyriškos fantazijos išgalvoti transcendentalūs signifikatai, nes tikrovėje egzistuoja tik jų signifikantinė nesibaigianti jungčių įvairovė. Beje, prie šios tiesos priartėja Lyro beprotybės įtrūkių paženklinti monologai: „Aukščiau juosmens – jos moterys yra,/ Užtat žemiau – tikri Kentaurai;/ Ligi pusiaujo kūnas jų priklauso/ Dievams, o apačia – šėtonui;/ ten pragaras, ten verdanti siera,/ Tenai tamsybė, smarvė, pražūtis“ (24, 303). Vertinant dekonstrukciniu aspektu, Lyras (o per jį išsakomos ir autorinės intencijos) čia aiškiai patenka į neišbrendamus loginius prieštaravimus. Jeigu taip apibendrintai kalbama apie visas moteris, tai turėtų tikti ir idealiajai Kordelijai, ir pasmerktajai Gonerilei. Tačiau beprotiškos tiesos sutramdomos ir cenzūruojamos pagal racionalias kultūros normas. Dramoje moteris iškyla kaip baugi, nes nesuprantama, o nesuprantama todėl, kad vyrą bauginanti.

Nuostabus žodis „teisėtas“. Jis taip pat reikalauja dramos personažus suskirstyti į teisėtus/gerus (Edgaras) ir neteisėtus/blogus (Edmundas). Glosteris dramos pradžioje linkęs naikinti tokį skirtumą tarp savo sūnų, paversti jį nereikšmingu, dekonstruoti iki skirsmo. Tik civilizaciniame simboliniame kultūros lygmenyje atsiveria jų skirtumas, o natūraliame gamtiniame lygmenyje jo nėra. Toks Glosterio mėginimas vienodai vertinti pavainikį ir teisėtą vaiką susilaukia didžiausio autorinės intencijos pasipriešinimo, nes tai pavojingai ardo racionaliai įsteigtą kultūros simbolių tvarką. Glosterio klaidai demaskuoti dramoje nuosekliai gilinama opozicija tarp teisėto sūnaus Edgaro teigiamybių ir neteisėto Edmundo blogybių. Tačiau aiškios Edmundo ir Edgaro opozicijos taip ir nepavyksta

sukurti. Tam sukliudo Edmundo prigimties prieštaringumo iškėlimas. Jo dviprasmiška visuomeninė padėtis tik dar labiau išryškina asmenybės vidinį prieštaringumą ir suskilimą. Glosterio vienoda meilė teisėtam ir neteisėtam sūnums laužo tuometinius įstatymus ir išprovokuoja Edmundo asmenines ambicijas užimti teisėto palikuonio Edgaro, o vėliau – ir savo tėvo vietą. Dramoje Edmundo „prigimtis“ vertinama itin prieštaringai. Ji ne tik Edmundo individualios vertės įtvirtinimo variklis (neatsitiktinai jis laimi mūšį prieš prancūzus), bet ir smurto su artimiausiais žmonėmis priežastis. Dekonstrukciniam skaitymui labai svarbi Edmundo dramos pabaigoje pasakyta mintis „tikrą savo prigimtį nustelbęs, aš gerą darbą trokštu padaryti“ (24, 335). Tai ne kas kita kaip dar vienas teksto metafizinės logikos įtrūkis, demonstruojantis supratimą apie įvairialypę ir nenuspėjamą žmogaus prigimtį.

Renesanso kultūra iškėlė ne tik individualybės vertės pajautimą, bet sykiu ir pavojų, kokį ji gali sukelti griežtai struktūruotai pasaulio tvarkai. Dramos teigiami personažai vaizduojami kaip jos stabilumo sargybiniai, neigiami – kaip griovėjai. Dekonstrukcinė interpretacija nesiruošia (nes neturi argumentų) teigiamų ir neigiamų personažų opozicijos apversti į priešingą. Jai nerūpi, kurie geresni. Svarbiausias tikslas parodyti bet kokių opozicijų silpnumą ir reliatyvumą. Shakespeare'as čia įdomus savo tekstinių prasmių prieštaringumu: jis geba vaizduoti žmogų kaip itin prieštaringą ir nenuspėjamą, bet vis dėlto dar norėtų prie jo palikti vertybines teigiamo ir neigiamo etiketes. Dramoje akivaizdus prasminis įtrūkis, nes patys įtaigiausi ir arčiausiai prieštaringo žmogaus tiesos yra neigiami personažai, vadinamieji apsimetėliai. Jie geba manipuliuoti įvairiausiomis kaukėmis ir turi platesnę erdvę ne tik reikštis, bet ir išreikšti žmogaus beribiškumą.

Tikrieji „tiesos įsakymo“ sargybiniai dramoje yra du teigiami personažai – Kordelija ir Edgaras, abu – nepelnytos tėvų rūstybės aukos. Prie jų šliejasi Kentas. Tiesosakai pasišventusi Kordelija, jos didžiausiai ir naiviai nuostabai, tėvo buvo klaidingai suprasta („kokia bejausmė“). Dėl tos pačios priežasties Edgaras nė nemėgina Glosteriui sakyti tiesos, kad yra apšmeištas netikro brolio. Jie ištikimiausi metafizinio mąstymo būdo ir kultūros „superego“ tar-

nai. Kordelijos atsisakymas tėvui pasakyti, kaip jį mylinti, rodo, kad savo tiesą apie meilę ji supranta kaip substancialią, ikilingvistinę vertybę. Todėl jai yra amoralu ją susaistyti su „niekinga“ kalbine išraiška. Ji įtvirtina metafizinę tiesos sampratą, kuri suvokiama kaip vidinis žmogaus esmingumas ir tapatumas. Jos idealas – būti kuo arčiau dvasios ir krikščioniško Dievo („tu – dvasia“, 23, 313). Teigiamiausiems personažams regisi, kad žmogus turi disciplinuoti savo žmogiškai silpną prigimtį pagal tiesos reikalavimą ir tik jam tarnauti. Tai logocentriški vienos tiesos, vieno Dievo, vienos prasmės išpažinėjai, kuriems beprotiškai sunku keliauti slidžiu gyvenimo dviprasmybių keliu. Jie – neegzistuojančios tiesos įstatymo saugotojai ir kankiniai. Shakespeare'as tik tokį personažą laiko vertu būti karaliumi, todėl dramos pabaigoje Edgarą atveda į Lyro sostą.

Juokdario lūpomis pasakomas pakankamai „dekonstrukcinis“ žmogaus apibūdinimas, kad jo tikriausia prigimtis yra „juokdario“ (24, 205). O jeigu taip, tai ne tik neįmanoma personažų opozicinė diferenciacija, bet neigiamieji, mokėdami manipuliuoti įvairiomis kaukėmis ir kita vaidybine atributika, yra savotiškai pranašesni (juokdariai) už vienareikšmius nuobodžius teigiamuosius (juokdarius). O jei tarp dramos personažų nėra griežto skirtumo, tai nėra nė jų substancialaus tapatumo. Negali būti ir jokio logiškai griežto personažo įvertinimo. Dekonstrukcinis skaitymas palieka dramos personažams tik vieną skirsmo alternatyvą – būti geresniu ar blogesniu juokdariu, kuri pasmerkta toliau aižėti į kitas prasmines alternatyvas. Ką vadinsime „geru juokdariu“? Ar tą, kuris aiškiai pamato gyvenimo paradoksalumą, bet jį dar norėtų suprasti kaip paraštinį, o ne centrinį reiškinį? Tai būtų teigiamų personažų ir Shakespearo variantas. Ar tą, kuris pasaulio paradoksalumą ir neįskaitomumą iš marginalinės padaro centrine idėja? Tai būtų neigiamų personažų ir dekonstrukcinis variantas. Jis leistų juokdariais pavadinti ne tik Juokdarį, bet visus dramos personažus, ypač teigiamuosius, somnambuliškai klaidžiojančius krikščioniškų ir humanistinių iliuzijų miglose. Tarp jų didžiausias juokdarys – karalius Lyras. Ir tada, kai tiki savo karališkąja prigimtimi. Ir net tada, kai suvokia savo benamystę ir tarnystę „tikrajam valdovui“ kaip bendrąją kiekvieno žmogaus paskirtį. Pirmu atveju jis – patetiškas, antru – tragiškas juokdarys.

Dekonstrukcinė išvada būtų viena. Neaiškus Lyras steigia ir kiekvieno dramos personažo neaiškumą, nors metafizinės ideologijos paveiktas tekstas juos dar cenzūruoja ir suskirsto pagal vertybių kategorijas.

Kaip jau pademonstruota, dramos tekstas pats steigia ir pats klibina binarinę personažų opoziciją. Kaip neįmanoma griežta opozicija tarp gero ir blogo personažo (protagonistas Lyras apima abu), taip neįmanomos ir visos kitos opozicijos tarp dvasios ir materijos, tiesos ir išraiškos, prasmės ir jos signifikantinio ženklo.

Kalba – melo ir tiesos dviprasmybių žaismas

Kaip personažų neįmanoma tiesmukai suskirstyti į geruosius ir bloguosius, taip ir jų kalbos į veidmainingą ir tiesakalbę. Nors iš pirmo žvilgsnio dramos tekstas, regis, tvirtina kitką – tiesakalbystės vertę ir melagingų plepalų pavojaus priešpriešą. Regis, kad tarp atviros ir melagingos kalbos yra neperžengiama bedugnė. Melas ir pataikūniški meilikavimai – niekšingos prigimties požymis, o tiesakalbiai ar net stačiokai yra visi dramoje išaukštinti teigiami veikėjai. Dekonstrukcinis skaitymas bando į dramos tekstą įsižiūrėti atidžiau ir šiuo aspektu jame taip pat rasti prasmės nenuoseklumų, prieštaravimų, įtrūkių. Ar kalboje, kaip ir pačiame žmoguje, nėra neatskiriamai susiraizgiusios didžiausios priešybės? Ar įmanu apgaulę ir tiesą suvokti kaip logiškai binarinę opoziciją?

Jei dvasia turi būti materialiai įkūnyta (Kristaus parabolė), vadinasi, ji neišvengiamai turi turėti ir „nešvaraus“ materialumo, jei tiesa turi būti išsakyta, vadinasi, joje neišvengiamai esama kalbos ženklų „nešvarumo“.

Dramoje netvarkos įsivyravimas yra lydimas lingvistinės reprezentacijos krizės. Kuo neigiamesnis ir maištingesnis personažas, tuo jo kalba dviprasmiškesnė ir melagingesnė, tuo labiau joje signifikantas yra atitrūkęs nuo patriarchalinės tiesos idealo. Kuo daugiau netvarkos karalystėje, tuo didesnė netvarka ir kalboje, peržengiančioje vien tik neigiamų personažų kalbos ribas. Dramoje svarbi ir beprotiška (juokdariška) kalba, kurioje tarsi atsipalaiduoja kultūros geležiniais varžtais pritvirtintos simbolinės kalbos prasmės ir prasiveržia nusivylusio žmogaus dioniziški kalbos srautai,

sukylantys iš biologinių instinktų, kūno, fizinės energijos, iš libido troškimų ir dar nepažintos bei nekontroliuojamos pasąmonės zonos. Beprotišką ir juokingą pasaulį, kuriame sugriauta tvarka, geriausiai reprezentuoja jo vertas žmogus, o dar labiau jo verta kalba. Dramaturgo humanistinės intencijos visa tai racionalizuoti ir sutvarkyti palieka tik intencijomis.

Jei interpretatorius būtų paveiktas Julijos Kristevos teorijų, jis daugiausia dėmesio skirtų problemai, kaip beprotybės scenose išraiškos ženklai sugeba suardyti tiesos idėjas, ir kvestionuotų įprastą mums prielaidą, kad kalbiniai procesai yra neatskiriami nuo mentalinių. Taip pat jis atkreiptų dėmesį į tai, kaip kalboje semiotinių reikšmių sustiprėjimas ir pripažinimas yra tiesiogiai susijęs su moters reikšmės vertinimu visuomenėje. Kuo labiau visuomenėje vaikas yra atitrauktas nuo motinos kūno, tuo labiau kalboje priimamos simbolinės kalbos prasmės ir kultūros istorijoje susiformavusios „amžinosios“ tiesos bei vertybės.

Dekonstrukcijos atžvilgiu kalboje visada dalyvauja nepažinios pasąmoninės/beprotiškos reikšmės, todėl ji išvis negali būti prasmiškai aiški ir skaidri. Ji visąlaik bus „nepaklusni“ ir „maištinga“. Gonerilė ir Regana, išsakydamos savo meilę tėvui, nuolat mini neatitikimą tarp norimų išdėstyti minčių ir jų išraiškos. Jos mato kalbą iš šono tarsi rašto ženklus, nutolusius nuo autoriaus intencijos. Jų kalbose apie kalbą įvyksta dvigubas tiesos pakartojimo efektas, kaip ir rašto kalboje. Pastaroji imituoja šnekamąją, kuri pati yra mentalinių idėjų imitacija. Tokia dviguba išraiška visiškai „užmuša“ tiesą.

Shakespeare'as demonstruoja metafizinio mąstymo tradiciją, dramoje tiesą vaizduodamas kaip vidinę sąmonės ar proto savybę, kuri gali būti atitraukta nuo kalbinės išraiškos, taigi nuo signifikanto. Šis tėra tiesos įrankis, kuris ją imituoja, perneša, kartoja. Bet jis gali būti ir labai pavojingas įrankis, kai tiesą iškreipia ar ją nuslepia palikimo dalybų scenoje, Edmundo laiškuose ir kt. Kordelija pastarosios kalbos savybės nesugeba įvertinti (ji myli, bet tyli). Metafizinis mąstymas tiesą (kaip Platonas idėjas) suvokia kaip savarankišką ir hierarchiškai aukščiausią substanciją, atskirtą nuo kalbinės išraiškos. Ji gali egzistuoti be jos arba kalbinė išraiška tėra

jos atžvilgiu antrinė, papildoma techninė priemonė, antrarūšės vertės dalykas. Kordelijai ir Edgarui nereikalingi išoriniai ženklai (kam vardas?), kurie paliudytų jų esatį. Neabejotina, kad jie krikščionys, tikintys Dievo įsikūnijimu. Krikščionybė yra labai svarbus vakarietiško mąstymo modelis, kur ženklai/kūnai įkūnija prasmę/dvasią ir kur idėja ir materija yra suvokiamos kaip du skirtingi ir nelygiaverčiai būties pradmenys. Dekonstrukcinė ir nihilistinė interpretacija tai pasiruošusi kvestionuoti. O gal tai tik proto iliuzija, paklydimas, mitas? Gal žmogui duota tik vienintelė – kalbos – galia? Gal tik kalbos galia jam leista kurtis savo pasaulį? Kas tai supranta – viešpatauja (Gonerilė, Edmundas), kas nesupranta, pasmerkti pralaimėti (Kordelija). Tačiau virš dramos kybantis lėmėjas daro stebuklus, savaip sutvarkydamas personažų likimą. Dramaturgas su Edgaro ištartais finaliniais žodžiais ir neslepiama simpatija Kordelijai aiškiai reprezentuoja ir sustiprina metafizinio mąstymo tradiciją, kur substancialios tiesos yra nereikalingos niekingos žodinės išraiškos. Šiuo atveju jis yra vertas dekonstrukcinės kritikos kaip kuriantysis metafizines iliuzijas. Puikiai sugebėdamas pavaizduoti ir pademonstruoti kalbos galią (kalba „Karaliuje Lyre“ gali būti interpretuota kaip svarbiausias „tragedinis objektas“), dramaturgas dar nesugeba jos galios įvertinti, palikdamas įprastinėje hierarchizuotoje dvasios/materijos dualizmo pozicijoje, kur Viešpats Dievas dar aukojasi išganyti nuodėmėse paskendusio žmogaus, o tiesa (signifikatas) dar išdidžiai valdo niekingą kalbos materiją (signifikantą).

Turėtume daryti dekonstrukcinę išvadą, kad dramoje labai stipriai išreikšta kalbos dviprasmiškumo problema. Akcentuojamos dvi jos funkcijos; kalba kelia pavojų tiesai, bet sykiu gali padėti ją atgauti (ypač tokių funkcijų žaismė ryški rašto kalboje, kuriai dramoje atstovauja laiškai). Dramoje pripažįstama kalbinės išraiškos (signifikantų) jėga ir valdžia, bet sykiu siekiama ją įveikti, signifikantus paversti klusniais prasmės tarnais. Dramoje iškeltas kalbos idealas – tai aiški ir atvira kalba, pranešanti tik tai, kas reikalinga ir teisinga. Kalba turi paklusti tiesos valdžiai taip, kaip geri vaikai – tėvui, o ištikimi piliečiai – karaliui. Tiesa reikalauja ištikimų tarnų, kurie visada kalba be nukrypimų ir nuslėpimų.

Dramos tekste demaskuojama tiesai nepaklususi kalba, parodoma, kokia yra pavojinga nesudrausmintų ženklų galia, kai jie sukuria tikrovę ir iškviečia nesančius daiktus.

Šiuo atveju įdomu tai, kad ir melagiai, ir tiesakalbiai priversti vartoti tą pačią kalbą su tomis pačiomis pompastinėmis dvaro klišėmis. Kad ir kaip dramaturgo būtų išryškinta Kento stačiokiškos kalbos ir Edmundo gražbylysčių opozicija, abi kalbos išėjusios iš to paties 17 amžiaus Anglijos dvaro. Gonerilė priima dvaro pompastines klišes ir jomis meistriškai žaidžia, o Kordelija, sąmoningai reikšdama pasibjaurėjimą jomis, nesąmoningai šneka tokia pat kalba, kaip ir jos sesuo („Jūs davėt man gyvybę, užauginot,/ Mylėjote mane, ir aš, kaip dera,/ Jums atsilyginsiu: aš myliu jus“ 24, 179).

Dekonstrukcinės įžvalgos, skirtos dramos kalbai, iš esmės būtų dvi. Viena, tiesa negali būti suprasta kaip esenciali ir atsieta nuo signifikantų, dar daugiau, žmogui yra duota kalba, ir niekas daugiau. Todėl dramos tekstas stiprus ten, kur jis rodo kalbos galią (klastą). Nuo kalbos galios (klastos) negali būti apsaugotas joks stačiokiškiausias ir atviriausias personažas (Kordelijos tragedija). Ir antra, nelengva personažų kalbą suskirstyti į melagingą ir teisingą, nes kiekviename diskurse esama visko. Nenuspėjamiems personažams yra duota ir tokia pat kaip ir jie nenuspėjama kalba. Nėra teisingos ir melagingos kalbos, tik nenutrūksamas šių kalbų žaismas.

Dramos semantinio centro išcentrinimas: pasaulis – kvailių teatras? humanizmas – antihumanizmas?

Koks tiesos ir tvarkos idealas ginamas dramoje? Dekonstrukcinis atsakymas – patriarchalinės visuomenės ir metafizinio mąstymo, kur viskas aiškiai diferencijuota ir sujungta pavaldumo ryšiais. Jos centras – karaliaus/tėvo autoritetas ir Tėvo tiesos įstatymas. Renesanso amžiaus dramaturgo supratimu, gyvenimo tvarka buvo įsteigta ir palaikoma racionaliai pagrįstos žmogaus veiklos, suderintos su krikščioniška metafizika. Jis žavėjosi žmogaus individualybės galia, tačiau iš kiekvieno savo teigiamesnio personažo reikalavo vidinės disciplinos, gebėjimo visada paklusti vieninteliam teisingam savo proto/širdies balsui (Shakespeare’as juos čia tapatina, nes „širdies balsas“ jo traktuojamas kaip protingas ir dvasingas, o

ne iracionalus, kūniškas). Todėl teigiami dramos personažai Kordelija ir Edgaras veikia kaip itin vientisi ir savo tapatumą įsisąmoninę individai. Dramoje vertinama viskas, kas palaiko tokio gyvenimo tvarką: marginaliniai personažai turi paklusti centriniam Lyrui, žmogus turi klausyti savo širdies balso, signifikantai turi klusniai tarnauti signifikatams (todėl vertinama atvira ir tiesi kalba kaip priešingybė apgaulingiems melams). Pagaliau visos šitos tvarkos ir opozicijos remiasi į pačią svarbiausią: dvasiai (ir amžinajam transcendentaliam signifikatui) turi paklusti materija. Jei hierarchizuotų kultūros simbolių struktūra suyra, prasideda baisus proto ir pasaulio užtemimas, tikroji velniava. Todėl pačios atviriausios ir teisingiausios kalbos idealu tampa įsakymas, komandavimo leksika (kurios kulminacija yra finalinė dramos strofa).

Shakespeare'o dramos – Renesanso humanizmo saulėlydžio kūriniai, kai šios epochos kultūroje atrastas ir išaukštintas žmogus, kaip žemėje gražiausias, protingiausias ir tobuliausias Dievo kūrinys, ėmė kelti nemažų abejonių: „Nuvilk nuo žmogaus visa, kas jį gaubia, ir pamatysi apgailėtiną, nuogą, dvikojį gyvulį, kaip tu" (24, 262). Būtent šitas abejojimas, protą pramušančios beprotiškos frazės, dramos teksto dar cenzūruojamos ir marginalizuojamos, dekonstrukcinei interpretacijai tampa pačios svarbiausios. Tai, ką Glosteris, skausmo apakintas (ar iš skausmo praregėjęs?), tvirtina „pasaulis – kvailių teatras" (24, 282), dekonstrukcija iš viso dramos teksto išgriebia, akcentuoja ir interpretuoja kaip jos reikšmingiausią mintį.

Belieka tik dekonstrukciškai paklausti: ar gali būti geidžiamoji tvarka kvailių pasaulyje? O jei taip, tai kaip ji atrodys? Ir ar gali būti humaniška tokia tvarka, kur kaip vertybinis idealas įtvirtintas tik griežtai save disciplinavęs žmogus, kuris jaučiasi neatsiejama visuomenės struktūros dalis ir žino, kad privalo protingai suderinti privačius interesus su visuomeniniais, kuris yra pasiryžęs sunkiausių išbandymų metu išsaugoti nepalaužiamą ištikimybę tiesai. Ar toks metafizinės mąstysenos sukurtas žmogaus idealas, sukaustytas konvencionalių (superego) kultūros dėsnių, nėra pats didžiausias melas ir pati didžiausia kvailystė? Ar išvis toks žmogus įmanomas? Ir ar kūryba, iškėlusi tokį nesančio žmogaus idealą, yra išties

humaniška? Dekonstrukcija į tai atsako neigiamai, nes toks humanizmas neturi vietos atšiauraus pasaulio kalėjime (24, 340). Dekonstrukcija kvestionuoja chrestomatinę tiesą apie Shakespeare'o dramų gyvenimišką ir objektyvistinį raiškos pobūdį kaip nepakankamai objektyvistinį, subordinuotą nepasiekiamoms humanistinėms vertybėms bei metafiziniams idealams.

Edgaras, tapęs Lyro karalystės valdovu, paskutiniu monologu išdėsto „sustiprinto humanizmo" programą, reikalaujančią iš žmogaus kalbėti, ką jis jaučia, o ne ką turi kalbėti, atsižvelgdamas į aplinkybes ir papročius. Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad jo įsakmus reikalavimas žmogaus individualybei suteikia didesnės raiškos laisvės. Bet latentinės turinio prasmės sako ką kita – jis tik dar labiau pavergiamas. Edgaro gražūs žodžiai, reikalaujantys iš karalystės pavaldinių kalbėti, ką jie jaučia, reiškia tik viena, – jis tikisi iš jų protingų jausmų, kurie jiems *iš vidaus* įsakytų „paklusti savo laikui". Dekonstrukcinei interpretacijai svarbu parodyti atvirkštinę Edgaro žodžių (ir viso dramos moralo) prasmę. Tam būtų galima prisiminti ir plačiau pritaikyti Foucault siūlytą „privilegijuoto valdžios diskurso" teoriją, aiškinančią, kaip, civilizacijai stiprėjant, žmogus tampa vis labiau ideologiškai pavergtas. Kaip tik 17 amžiuje Anglijoje ir įvyko tradicinių visuomenės kontrolės priemonių pasikeitimas, kai įprastas viešas fizines bausmes nusikaltusiems miestelių aikštėse ėmė keisti naujosios, labiau užmaskuotos moralinės formos, vykdomos per paklusnių piliečių auklėjimą mokyklose ir jų vis didėjantį savęs drausminimo poreikį. Dramoje gana ryškus toks visuomenės kontrolės priemonių pasikeitimo momentas, kai viešas fizines bausmes (Kento išvarymas, regėjimo atėmimas iš Glosterio) pakeičia pirmas karališkas Edgaro įsakymas (reikalaujantis paklusti vidiniam balsui, kuris jau iš žmogaus vidaus ir sąžinės reikalautų paklusti laikui, amžinajai tiesai ir tvarkai). Be to, Edgaro išsakytame dramos *motto* „kalbėk, ką jauti, o ne ką turi pasakyti" slypi didžiausi prasmių prieštaravimai. Protą vertinantis Edgaras jį supranta vienaip, bet kas tiki, jog jausmai yra sunkiausia disciplinuojamas žmogaus esaties elementas, kad jie gali būti beprotiški ir įsakyti nežinia ką, tas šiuos žodžius priims kaip dar didesnio maištingumo ir tvarkos dekonstravimo nuorodą. Dramos tekstas, gi-

nantis humanizmo vertybes ir sykiu jomis abejojantis, tiesiog apstulbina dvilypiu prasmių egzistavimu.

Vis dėlto dramaturgas „kvailių teatre“ palieka vietos tam, kas jam nėra kvaila, tikėjimui ir vilčiai, kad per kančią ir atgailą žmogus turėtų galimybę dvasiškai atgimti (Lyro vidinė drama). Dekonstrukcija Shakespeare'o sukurtą pasaulio, kaip kvailių teatro, metaforą norėtų perskaityti labai tiesiogiai ir totaliai, be metafizinio stebuklo šuolio. Kvaila būtų kvailius skirstyti į teigiamus ir neigiamus, dar kvailiau – jų kalbą vertinti tiesos kriterijumi, kvaila – kvailystėje apskritai ieškoti tiesos ir tvarkos. Bet gal ne mažiau būtų kvaila ir viso to atsisakyti?

Dekonstrukcija dramos tekste įžiūrėtų ne tiek vieno personažo psichologinę tragediją, kartų konfliktą ar prigimties slėpino tyrimą, kiek filosofinę prasmės tragediją: tiesos ir jos reprezentavimo negalimumo problemą. Dramos tekstas mums aiškiai diktuoja tai, kad pasaulio ir jame veikiančio individo struktūrinė tvarka priklauso nuo to, kaip yra sutvarkytas tiesos ir jos reprezentacijos santykis. O jis iš esmės, kaip anksčiau buvo įrodyta, nėra ir negali būti sutvarkytas. Bet kokioje doruolio šnekoje bus neatskiriama dalis melo, bet kokioje gyvenimo tvarkoje – jos chaoso ir suirimo galimybė. Shakeaspeare'as, dar metafiziškai aiškiai skyręs tiesą nuo melo (signifikatą nuo signifikanto), iš tiesai atsidavusių ir ją išdavusių sukūrė sukrečiančią tragediją. Dekonstrukcinė interpretacija ją automatiškai perkuria į farsinį žaismą, klausdama, ar apskritai verta žmogui taip kentėti dėl savo tuščių iliuzijų ir pramanų? Apie kokią ištikimybę tiesai mes galime kalbėti, kai žmogui nėra duota pažinti nei savo, nei pasaulio, nei žodžio tapatumo ir tiesos?

Dramos interpretaciją galime pabaigti ir tuo, kuo pradėjome, t.y. nuo dekonstruotos Lyro tapatybės. Nenuspėjamas/netvarkingas subjektas tėra pajėgus kurti ir savo nenuspėjamą/netvarkingą kalbinį pasaulį, kurį metaforiškai drama siūlo pavadinti tik kvailių ir juokdarių teatru. Pasaulio tvarka, kaip ir idealusis karalius bei visi kiti iliuziniai idealai, tegali egzistuoti dramos užtekstinėje autoriaus troškimų erdvėje. Ji svarbi kaip autoriaus intencija ir kaip teksto prasmių modeliavimo ideologinė jėga, kuri nuolat priversta grumtis su jai priešinga bei neperregima gyvenimo, kūno, žodžio

prasmės tamsa. Iš čia sektų dar viena dekonstrukcinė išvada – gyvenimo tvarka negali būti atskirta nuo jos ardymo veiksmo, laisvė – nuo draudimo ir apribojimo, kalba – nuo teisingų ir melagingų (simbolinių ir semiotinių) reikšmių srautų. Tėra metafizinė iliuzija vaizduoti pasaulį kaip idealiai tvarkingos (dieviškosios) ir pakrikusios (velniškosios) karalystės priešpriešą. Tikrovė tėra šių abiejų karalysčių neišardoma grumtis. Kaip tėra amžina prasmės ir žodžio grumtis, kai jie negali būti nei substancialiai atskirti, nei sutapatinti.

Dekonstrukcinė interpretacija labiau norėtų ne tiek paneigti privilegijuotas *Karaliaus Lyro* prasmes, kiek su jomis diskutuoti, palikdama skaitytoją konfliktinėje, tarpinėje ir neišsprendžiamoje šios diskusijos akistatoje.

Pagal Derrida teorijas, interpretuojamas dramos tekstas vietoje chrestomatinės tvarkos/netvarkos reikšmių opozicijos siūlo naują tiesos ir jos signifikantų opoziciją. Šia nauja sąvokų opozicija paremta dramos dekonstrukcinė interpretacija leidžia parodyti, kodėl ir kokia mąstymo krizė ištiko Lyrą, kuris tapatybę vertino labiau nei skirtumą, tiesą labiau nei tiesos išraišką, idealizmą labiau nei skepticizmą, patetišką atgailavimą labiau nei ironišką Juokdario žodį.

Dekonstrukciniu požiūriu Shakespeare'as vertintinas kaip vienas iš žymiausių metafizinio kultūros kanono rašytojų. Jis sugebėjo labai atidžiai aprašyti ir keliems šimtmečiams įtvirtinti individo subjektyvios sąmonės panoramą, tarėsi žinąs žmonių nuopuolio priežastis ir kaip jas įveikti. Jo draminių konfliktų pagrindas – kaip individas (ir jo kalba) praranda savo vientisumą ir ištikimybę metafizinei absoliutybei. Todėl ir dramų personažai, nors ir stipriai psichologizuoti, neišvengia idealistinės krikščioniškos mąstysenos vertinimo normų. Dekonstrukcija norėtų dar daugiau, Shakespeare'o dramose esantį idealizmą supriešinti su šiuolaikinėje kultūroje vyraujančia liberalia mąstysena, atsisakančia griežtų bendrųjų vertinimo normų tiek žmogaus, tiek kalbos, tiek kūrybos atžvilgiu. Neatsitiktinai pastaruoju metu suaktyvėjo Shakespeare'o dramų kanonizavimo ir mitologizavimo tradicijos, pradėtos kurti vokiečių romantikų, dekonstrukcinė kritika (G. Holderness „The Shakes-

peare Myth“, S. Greenblatt „Shakespearean Negotiations“ etc.). Metafizikos šmėkla klaidžioja ne tik jo dramose, bet ir iki neaprėpiamų matmenų išaugusiame jų interpretacijų korpuse. Ne be jo pagalbos dramaturgijoje kaip vienas iš neginčijamų ir centralizuojančių vertinimo kriterijų stipriai įsitvirtino šekspyriškos dramos etalonas. Dekonstrukcija įžūliai pretenduotų ir tai demistifikuoti.

Rekomenduojamos literatūros sąrašas

1. Terry Eagleton, Įvadas į literatūros teoriją, Vilnius: Baltos lankos, 2000.
2. Toril Moi, Lyties/teksto politika, Vilnius: ALK/Charibdė, 2001.
3. Michel Foucault, Diskurso tvarka, Vilnius: Baltos lankos, 1998.
4. Jeremy Hawthorn, Moderniosios literatūros teorijos žinynas, Vilnius: Tyto Alba, 1998.
5. Audronė Žukauskaitė, Anapus signifikato principo: dekonstrukcija, psichoanalizė, ideologijos kritika, Vilnius: Aidai, 2001.
6. Rolanas Bartas, Teksto malonumas, Vilnius: Vaga, 1991.
7. D. Bergez, P. Barberis, P.M. Biasi, M. Marini, G. Valency, Literatūros analizės kritinių metodų pagrindai, Vilnius: Baltos lankos, 1998.
8. Žoržas Filipas Lyotardas, Postmodernus būvis: šiuolaikinį žinojimą aptariant, Vilnius: Baltos lankos, 1993.
9. G. Brebantas, Psichoanalizė, Vilnius: Pradai, 1994.
10. Šia prasme iškalbus: K. Klimka, Teorija, „teorija“, ir skaitymas. Literatūros studijų „sprogimas“, ir kas toliau, in „Literatūra“, nr. 41(1), 2001.
11. Wittgensteino prakeiksmas humanitarams, in „Kultūros barai“, nr. 12, 2001.
12. Žak Derrida, Semiologija i gramatologija, in Poziciji, Kijev, 1996 (pokalbis su J. Kristeva).
13. Žak Derrida, Difference, in E. Gurko, Teksty dekonstrukciji, 1998.
14. Žak Derrida, Pismo japonskomy drugu, in „Voprosy filosofiji“, nr. 4, 1992.
15. Žak Lakan, Seminary, Kniga 1,2, M.:ITDGK „Gnozis“, „Logos“, 1998,1999.
16. Jacques Derrida, Of Grammatology, The Johns Hopkins University Press, 1976.
17. Peter Barry, Beginning Theory: an Introduction to Literary and Cultural Theory, Manchester University Press, 1995.
18. Modern Literary Theory: A Reades (selection and editorial matter Patricia Waugh and the estate of Philip Rice), London, 1996.
19. Michael Ryan, Literary Theory: A Practical Introduction, Blackwell Publishers Ltd, 1999.
20. John M. Ellis, Against Deconstructiuon, Princeton University Press, 1989.
21. Jonathan Culler, On deconstruction, London, 1982.
22. Paul de Man, The Resistance to Theory. Theory and History of Literature, 33, Manchester University Press, 1986.
23. Sarup M., An Introductory Quide to Post-Strukturalism and Postmodernism, N. Y., 1988.
24. Viljamas Šekspyras, Raštai, t. 2, Vilnius : Vaga, 1961.
25. William Shakespeare, King Lear, Penguin Books, 1972.

Šio darbo tikslas – kuo paprasčiau ir konkrečiau paaiškinti dekonstrukcijos teoriją ir parodyti, kaip ji gali veikti teksto interpretacinėje praktikoje. Pirmiausia jis skiriamas literatūros teorijas studijuojančiam studentui, galėtų būti pravartus pedagogams, aktyvesniems humanitarinio profilio gimnazistams ir visiems, besidomintiems teksto interpretavimo būdų įvairove.

Aušra Jurgutienė
DEKONSTRUKCIJA
MOKYMO PRIEMONĖ LITERATŪROS TEORIJŲ KURSUI

Tir. 200 egz. 4 sp. l. Užsak. Nr. 03–069
Išleido Vilniaus pedagoginis universitetas, Studentų g. 39, LT–2004 Vilnius
Maketavo ir spausdino VPU leidykla, T. Ševčenkos g. 31, LT–2009 Vilnius
Kaina sutartinė